

Զ Հ Ո Ւ Դ - Ք Ո Ւ Շ Ա Ն ^{*)}

(Հրէաստագանութիւն)

Վ Է Պ

ՊԱՐՍԿԱՍՏՏԱՆԻ ԿԵԱՆՔԻՅ

XV

Արեգակի շողը նոր էր ընկել Շիմրանի սարերի ձիւնապատ գագաթի վրայ և սա նոր էր սկսել կանաչկարմրին տալ, ամպերը նոր էին բուլայ-քուլայ բարձրանում Դէմավէնդի վրայից, աջ ու ձախ փռւում, բայց Թէհրանի սոված, հացի կարօտով քնաթաթախ արթնացած ժողովուրդը արդէն ոտքի էր կանգնել: Շտապ շտապ կատարելով վաղորդեան նամազը, ամեն մարդ աշխատում էր գնալ և շուտով գնել տան հանապազօրեայ հացը ու ժամ առաջ վաղել մեծ հրապարակը, ուր պէտք է տեղի ունենար մեծ թամաշան, ինչպէս նախընթաց օրը յայտարարել էր արքունի մունետիկը: Դէպի հացագործների խանութները և փուռերը տանող փողոցները և բազարները լի էին ծերերի, կանանց, երեխաների ահագին բազմութեամբ, խուժան ամբոխով, մանաւանդ մշակներով, արհեստաւորներով, որոնց սննդեան գլխաւոր նիւթն՝ ցամաք հացն է: Հաց, իսկական հաց և ոչ աւազի, թեփի, գարու չաղախ ստանալու յոյսը լցրել էր ամենքի սիրտը ուրախութեամբ:

*) Տե՛ս «Մուրճ» № 8.

երեխաները իրանց մայրերի շալակին, այլ ևս չէին լացում աղիողորմ ձայնով, այլ միայն հարցնում էին. «Նէնա (մայրիկ), շուտով հաց կը տամ»։— Բալա, մի բիշ էլ համբերիր և տես ինչ նախշուն լաւաշ սանգեակ կը տամ քեզ։

Երեկուայ մեր տեսած գլխաւոր հացագործարանի առաջ խոնուել էր ահագին բազմութիւն։ Մօրուքը և եղունգները խինայած Հաջի-Հասան հացագործը դարձեալ ծալապատիկ չոքել էր կշեռքի առաջ և երեսը շփելով ձեռներով «եա Ալլահ» էր մրմնջում։ Բայց, ով մեծի զարմանաց, թեք մակարդակի վրայ հազիւ 10—20 հաց կար մեխերից կախուած, այն ևս դարձեալ աւազի, թեփի, ցեխի և դարու շաղախ և դարձեալ հաջին այդ շաղախի լիտրի համար պահանջում էր երկու դռան կամ երկու հազար դենար։ Հացագործարանը տանող դուռը բաց էր և նրա դէմ առ դէմ տեսնուում էր մեծ փուռը, որի մէջ կրակը շատ թոյլ պլպլում էր։

Ամբոխի հիասթափութիւնը, յուսահատութիւնը կատարեալ էր. մարդիկ ամբողջ գիշեր օրօրել էին իրանց այն յոյսով, թէ, վերջապէս, այսօր հաց կը ստանան, մի կուշտ փորով կուտեն այդ թանկագին հացը, իսկ այժմ, նորից նրանց առաջարկում են թեփի, աւազի, դարու շաղախը։ Չայրոյթը, կատաղութիւնը նորից տիրեց ամբոխին. խուլ տրտունջը սկսեց պայթել. սպառնական աղաղակներ և բռունցքներ ուղղուեցին Հաջի Հասանին. «Ձը լսեցիր երէկ ինչ յայտարարեց ճառչին, անիրաւ, իմանալը», պոռում էին ամեն կողմից։

— Վալլահ, բիլլահ, ես մեղաւոր չեմ. մենք, հաց թխողներս, մեղաւոր չենք. մենք ինչ անենք, որ ամբարդարները ցորեն, ալիւր, չեն տալիս մեզ. թող նրանք ցորեն տան մազանդայով, մենք էլ ձեզ հաց տանք յայտարարուած գնով։

— Էհ, ասաց ծերունի Հաջի Աբբասը, ձուկը գլխից է հոտած. ես երէկ ասում էի, որ մեզ քնացնում են,

խաբում, որ ամբարդարները գիշերանց կը տեսնեն նոր քաղաքապետին, կը բաղյրացնեն նրա քիմքը, կոկորդը կը լցնեն ոսկիներով և ոչ ոք այլ եւս չի անսայ Շահի հրամանին: Լաւն այն է. որ մենք ինքներս մեր գլխի ճարը տեսներ, մեր ձեռքով մեր դատաստանն անենք:

—Այո, այո, գրոհ տանք, քանդենք քաղաքապետի տունը իւր գլխին, և հարամ անենք իւր կերած կաշառը, գոռացին հազարաւոր ձայներ:

—Սալաւաթ, սալաւաթ, թնդաց օդը ամբոխի ոռնոցով:

Եւ ամբօխը գրոհ տուեց դէպի միւս փողոցը, որ տանում էր նոր քաղաքապետ Աբգար-Միրզայ շահադէի տունը, բայց այդ միջոցին փողոցի ծայրին երեւաց ֆէրրաշների մի խումբ, որ յետ մղեց ամբօխը, գոռալով. «Տեղ տուէք, ճանապարհ բացէք Աբգար-Միրզայ շահադէի համար»: Ֆէրրաշների ճիպոտները, Աբգար-Միրզայի վէս և խրոխտ դէմքը, որ այդ միջոցին երեւաց, մանաւանդ նրա նստած ոսկեհուռ սարքով արաբական նժոյգի տեսքը սթափեցրին ամբօխը, որ սկսեց յետ քաշուել և միայն խուլ տրտունջներով յայտնել իւր դժգոհութիւնը: Այդ տրտունջը նկատեց նոր քաղաքապետը, որ շատ լաւ գիտէր և տրտունջի պատճառը, բայց չիմանալուն դնելով, հարցրեց. «Ի՞նչ էք հաւաքուել, ի՞նչ աղմուկ է»: Ինչպէս միշտ, այս անգամ ևս կանայր առաջ ընկան և համարձակ պոռացին.

—Հաց, հաց ենք ուզում. թող մեծ մարդարէի և տասներկու իմամների անէծքը թափուի ձեր գլխին, որ մեզ սովածութիւնից կոտորել էք տալիս:

Կանանց անէծքը համարձակութիւն ներշնչեց տղամարդկանց, որոնք սկսեցին նոյնպէս բարձրաձայն յայտնել իրանց տրտունջը.

—Դուք չէք կատարում Շահի հրամանը, ինչ քաղաքապետ էք, աղաղակում էին ամեն կողմից:

Եւ սպառնալիքները, առաջ զսպուած, հետզհետէ աւելի սանձարձակ, տեղացին խուժանի կողմից: Բար-

ձըրացաւ սարսափելի ժխոր, որ սաստկացաւ երեխաների լացով ու վայնասունով. «Նէնա, հաց ենք ուզում»:

— Լսեցէք, լսեցէք, գողացին ֆէրրաշները. շահ-զադէն կամենում է խօսել:

Աբգար-Միրզայի դէմքը բարկութիւնից պղնձի գոյն էր ստացել. լինել շահզադէ և հայհոյանք ստանալ ամբոխից—այդպիսի վիրաւորանք չէր կարող տանել նրա զաջարական հպարտութիւնը: Այդ բարկութիւնը շատ լաւ նշան համարեց իր համար հացագործ Հաջի-Հասանը, որ վախից լեղապատառ եղած, կամենում էր շահ-զադէի դէմքի արտայայտութիւնից գուշակել իր ճակատագիրը: Կարծելով որ քաղաքապետի բարկութիւնը ամբոխի դէմ է, նա ենթադրեց, որ խնդիրը նպաստաւոր կերպարանք է ստացել հացագործների և ամբար-դարների համար, որոնք գիշերանց շտապել էին առատ ընծաներով դիմել նոր քաղաքապետին որպէս զի նոր հրամանը չը գործադրուի: Հաջի-Հասանը սպասում էր բանակցութիւնների ելքին և նա շատ ուրախացաւ, երբ ամբոխը գրգռեց շահզադէի բարկութիւնը իր հայհոյանքներով և սպառնալիքներով: Գոնէ նա այդ հանգամանքին էր վերագրում շահզադէի զայրոյթը, ուստի սիրտ առնելով, աղերսակուի ձայնով դիմեց նրան և ասաց.

— Ղուրբան, ինչ են ուզում ինձանից այս մարդիկ. պաշտպանեցէք ինձ. նրանք քիչ էր մնում ինձ բարկօծէին:

Բայց խեղճ հաջին սխալուել էր իր ենթադրութիւնների մէջ...

Աբգար Միրզան խորխտ և հրամայողական ձայնով պոռաց.

— Թէհրանի ժողովուրդ, վկայ է Ալլահը, որ Շահի նուիրական հրամանը պէտք է կատարուի, վայ նրան ով համարձակի Աշխարհի Աղօթարանի հրամանին չ'ան-

սալ, երկու-երեք ժամից յետոյ դուր կունենաք առատ հաց, երգւում եմ Մահմէդ-Շահի ջիգրայով¹⁾։

Հացագործի լեզուն փորն ընկաւ. նրա վարդադոյն յոյսերը չբացան, բայց դեռ բոլորովին յոյսը չէր կտրել։ Քաղաքապետը դիմելով նրան, շարունակեց.

— Հաջի, լսեցիր երէկ Շահի հրամանը ճառչու բերանով։

— Այո, ղուրբան։

— Ինչի համար այսօր չես կատարում այդ հրամանը։

Ծառագ ում չունն է, որ համարձակի չը կատարել Շահի նուիրական հրամանը, բայց հաց չը կարողացայ թխել և էժան ծախել, որովհետև ցորեն չը կարողացայ գնել, ամբարդարները մերժեցին յայտարարուած գնով ցորեն տալ։

— Ո՞ր ամբարդարին դիմեցիր։

— Մուրթուղա խանին։

— Երբ ամբարդարները մերժեցին ցորեն տալ, ինչո՞ւ չեկար անմիջապէս չը յայտնեցիր, որ մենք ցորենը առնէինք և տալինք քեզ։

Հացագործը լուռ մնաց. լուել էր և ամբոխը, որ ակնդէտ սպասում էր թէ ինչ պէտք է անէ շահզադէն և ինչպէս պէտք է հաց ստեղծէ։

— Բաց գործարանիդ դուռը, մի թամաշայ անենք, հրամայեց շահզադէն հացագործին։

Հաջին բոլորովին գունատուեց և սկսեց դողալ.

— Ղուրբան, կմկմաց նա, ձեզ լայեղ ոչինչ չը կայ, կեղտոտ է, դատարկ։

— Վնաս չունի, փնաս չունի, պատասխանեց Աբդար-Միրզան և հրաւիրելով ամբոխի միջից մի բանի ծերունիներ՝ հետեւել իրան, ներս մտաւ։

Գործարանի մէջ փուռի յետև գտնուած ամբարում դարսուած էին ալիւրի բաղմաթիւ քսակներ և մի քան

1) Թագ. պաշտօնեաների ամենամեծ երգումն է։

նի հացթուխի աշակերտներ, թեւերը ծալած, դաշտակների մէջ հունցում էին խմոր խ ա ս ա ¹⁾ սեանգակի համար:

—Օհօ, ասաց շահգադէն, հապա դու ասում էիր արիւր շունեմ:

—Ղուրբան, դողահար պատասխանեց Հաջի-Հասանը, արիւր այդ արիւրը դնել եմ թանգ գնով, ինչպէս կարող եմ էժան ծախել. ես էլ քուլֆաթի ²⁾ տէր եմ, խեղճ եմ. հիմա որ հրամայում ես, իսկոյն լաւ հաց թխել կը տամ, ինչքան կամենաս:

—Էֆէրիմ, Հաջի-Հասան. դէ շուտ վառիր փուռը, մի լաւ տաքացրու, ես էլ իմ աչքովս տեսնեմ. դէ, շուտ արա, ցախ բերել տուր:

Միամտուած, ուրախացած, որ այդպէս հեշտ պըրծաւ, Հաջին բարձրաձայն հրամայեց աշակերտներին արիւրի քսակները իջեցնել, խմոր հունցել և ինքն էլ վազելով, մի մեծ խաիտ ցախ բերեց ու նետեց փուռի մէջ, որ սկսեց վառուել ու բորբոքուել:

—Դէ, ֆէրրաշներ, օգնեցէք հաջուն, գոռաց շահգադէն, դուք էլ ցախ բերէք և փայտ. փայտ էլ բերէք, բորբոքեցէք հուրը:

—Բայց, ղուրբան, հարցրեց հացագործը. փայտ պէտք չէ, սեանգակի համար ցախն էլ բաւական է, արդէն փուռը բորբոքուած է, հացերը կարող են այրուել շատ տաքութիւնից:

—Ձէ, չէ, առաջ մի լաւ խորոված էլ կ'անենք, միտը ես կը տամ, յետոյ հացը կը թխես,

Ֆէրրաշները սկսեցին փայտ նետել փուռի մէջ, որ կատարեալ հնոցի վերածուեց:

Ամրոխը, որ բնագդմամբ սպասում էր մի սարսափելի բան տեսնելու, շուարած, առանց համարձակելու իր միտքը յայտնելու, խոր լռութեամբ հանդիսատես էր. ծերունիները, որոնց գլխով շատ փորձանքներ էին

1) Ընտիր տեսակի 2) Ընտանիք:

անցել, որոնք իրանց կեանքի մէջ շատ անցքերի էին ականատես եղել, յօշում էին գլուխները, մրմնջալով. «բարերար Ալլահ, դ՛ու ողորմիր, մեծ է քո զօրութիւնը, առանց քո կամքի ադամորդու գլխից մի մազ անգամ չէ կարող ընկնել»:

Փռուռ ճարճատում էր բոցերից և իր տաքութեամբ խանձում էր մօտ կանգնածներին:

Հացագործը, որի սրտի մէջ նորից ծագել էր կասկած, այնպէս սփրթնել էլ, որ երեսի գոյնը պատի դաճի գոյնից չէր զանազանում: Ամբոխի խոր լռութիւնը, չարագուշակ լռութիւնը, շուարած դէմքերը, շահագէի սարգօնական ժպիտը—նշաններ էին, որ պատրաստում է, այն ևս շատ շուտով, մի սոսկալի եղեւն, բայց ինչ եղեւն, ում համար, նա չէր կամենում մտածել, այնքան այդ միտքը զարհուրելի էր: Պաղ քրտինքով ողողուել էր նրա ամբողջ մարմինը, ոտները կծկուեցին և սարսափահար, կարողացաւ միայն կակազել:

—Ղուրբան, ուղարկե՛մ ոչխար բերեն խորովածի համար:

—Ոչ, ես ինքս ոչխարն կը տամ, պատասխանեց շահագէն, որի դէմքը նոյնպէս գունատ էր:

—Ալլահ, Ալլահ, դու ողորմիր խեղճին, լսուեցին ամբոխի միջից ձայներ:

Թշուառ հացագործը, լսելով այդ խօսքերը, հասկացաւ սոսկալի, քստմնելի իսկութիւնը. նա փշաքաղուեց, նրա լեզուն պապանձուեց. աչքերը խելագար մարդու պէս չռեց և վերջապէս արտասանեց աղեկըտուր ձայնով:

—Ոհ, գթացէք, գթացէք, մուսուլման եմ:

Հնոցը աւելի և աւելի բորբոքւում էր և նրա բոցերը, հարիւրաւոր լեզուներով դուրս ժայթքելով կարծես կլանելու զոհ էին պահանջում:

—Գթացէք, գթացէք, մուսուլման եմ, նորից հեկեկաց հացագործը:

Նրա աղետարշ ձայնը, հնոցի սոսկալի տեսքը յուզեց, շարժեց արձանացած ամբոխին, որն, քիչ առաջ պատրաստ էր բզբռել գազանի նման հացագործին և հարկւրաւոր բերաններ բացուեցին պոռալու համար.

— Մենք հաց չենք ուզում, շահագողէ, գլխացէք նրան, ձեռք մի տաք, մենք հաց չենք ուզում:

Հացագործը դատապարտուած մեղապարտի նման, որի հոգեկան և բարոյական բոլոր կարողութիւնները թմրացել, ընդարմացել են ի տես կախաղանի, միայն աչքերով էր գլխութիւն հայցում:

Բայց թշուառի ժամը հնչել էր. շահագողէի մի ակնարկով ֆէրրաշները յանկարծ վրայ պրծան, դրկեցին նրան և սարսափահար եղած ամբոխը լսեց միայն մի ոչ-մարդկային ձայն, որ ցնցեց, փշաքաղեց ամենքին և յանկարծ պատկերացաւ սոսկալի տեսարան, երբ հացագործին, որ ոտքով, ձեռքով, ատամներով ընդգլմանում էր, խածնում էր, կուռում էր մոլեգին յուսահատութեամբ, հրեցին հնոցի մէջ, որի հրաշեկ պատերը և բազմալեզուեան բոցերը մի ըսպէում չըրջապատեցին, պինդ սեղմեցին իրանց զոհին և մարդկային մսի, ճարպի, մազերի ճենճերահոտը տարածուելով, ստիպեց սոսկացած ամբոխին յետ յետ գնալ: Փուռի բերանը փակեցին թիթեղեայ ծածկոցով և թշուառ հաջին անհետացաւ ամբոխի տեսքից հնոցի բոցերի մէջ¹⁾....:

Շահագողէն, բխերը շոյելով, նորից իր խրոխտ և վէս կերպարանքը ընդունելով, նստեց իր ոսկեհուռ սարքով արաբական նժոյգի վրայ և դառնալով ամբոխին, ասաց.

— Այժմ այստեղ գտնուած բոլոր ալիւրը թառաշ

¹⁾ Սրուեստական կերպով սով առաջ բերող և հացը խորդախող հացագործներին ալգալիսի պատիժ տալը անսովոր բան չէր Պարսկաստանի համար 50 տարի առաջ, և նոյն իսկ այժմ, թէեւ շատ բացառիկ դէպքերում, գործադրում է այդ պատիժը:

է. Թառաշ կարող էր անել և Մուրթուզա խանի ցորենի ամբարը:

Արձանացած ամբոխը ցնցուեց, սթափուեց իր թմրութիւնից «Թառաշ» խօսքը լսելով. սոսկալի տեսարանը մոռացուեց և խուժանը գլուխ տալով գործարանը, սկսեց Թառաշ անել ալիւրի պաշարը. բաղցածութիւնը նորից յարուցեց մարդ-գաղանի մէջ աւարառութեան, յափշտակութեան կիրքը և նա մտածում էր այժմ միայն այդ կրքին յագուրդ տալ: Ամեն ոք աշխատում էր իր բաժինը տանել. մինը ջիւն էր լցնում ալիւրով, միւսը գոգնոցը, երրորդը թաշկինակը, կանայք իրանց չարշաւները: Ամբոխի մի մասն եւս դիմեց դէպի Մուրթուզա խանի տունը և մի ժամից յետոյ խանի բոլոր ամբարները դատարկուած, աւերուած, բանդուած էին:

Ճարպիկ Աբգար-Միրզան մեկնելիս բարձրաձայն գոռաց. «Մի երկու ժամից յետոյ միւս ըմբոստ հացագործները և ամբարդարները ևս իրանց արժանաւոր պատիժը կը կրեն»:

Սակայն նա չը դիմեց դէպի բաղար, այլ վերագարձաւ իր տունը: Եւ չէր անցել մի ժամ, երբ բոլոր հացագործները և ամբարդարները մտան նրա բակը և ծնկաչօր, առատ նուէրներ ներկայացնելով, աղաչում, պաղատում էին ներել իրանց, խոստանալով թխել լաւ հաց և ծախել յայտարարուած գնով: Չէր անցել երկու ժամ և արդէն մաքուր, լաւ սանդեակ հացը առատութեամբ ծախուում էր լիտրը մի դռանով և մէյդաններում, զաւիանի տակ ցորենի բեռները կուտակուել էին:

Ուրախ էր նոր բաղարապետ շահագրէ Աբգար-Միրզան, որովհետեւ մի հարուածով նա բաղմապատիկ արդիւնք էր ստացել. կատարել էր տուել Շահի հրամանը, ահ ու սարսափ էր տարածել այդ հրամանը չանսացողներին վրայ, առատ և լաւ հաց էր հայթայթել բաղցած ժողովրդին և, որ աւելի կարեւորն է, առատաբար լցրել էր դեղին ոսկիներով իր բոսակը: Ի հարկէ, նրա պարտքն էր մասն և բաժին հանել այդ

ոսկիներից իր պաշտպան Բէգլար-բէգուն և սադրազամին. նա համոզուած էր և գիտէր, որ կ'արժանանայ ոչ միայն սադրազամի շնորհներին, այլ արքաների արքայի, աշխարհի բեւեռի իլթիֆաթին ևս կ'արժանանայ իր այդպիսի եռանդուն ծառայութեան համար:

Եւ քաղաքապետը շտապեց գնալ Բէգլար-բէգուն ապարանքը, որտեղից մի ժամ յետոյ դուրս եկաւ ու դիմեց պետական բանտը՝ յանցաւորներին դէպի կառափնարան և մեծ հրապարակը առաջնորդելու համար:

Պետական բանտերը Պարսկաստանում ամեն տեղ միատեսակ են, և Թէհրանինը ևս ոչ մի տարբերութիւն չէր ներկայացնում միւս քաղաքների բանտերից կամ գնդաններից: Բանտապետի առաջնորդութեամբ քաղաքապետը մտաւ մի գետնափոր նկուղ, խոնաւ, զուրկ լոյսից և օդից, յատակը ցեխոտ. մի փոքր ծակ, բացուած պատի մէջ, ծառայում էր իբրեւ լուսամուտ: Նկուղի պատերի երկարութեամբ դրուած էին հաստ գերաններ կամ կոճղեր, որոնց մէջ ցցուած էին երկաթեայ հաստ օղեր և այդ օղերից շղթաների միջոցով կապուած էին բանտարկեալները և նրանց ոտներին ամրացրած էր բխօղներ¹⁾, ինչպէս ամրացնում են ձիի ոտները ու կողպած կողպէքով: Յանցաւոր թէ մեղադրուող, նոյն իսկ արդէն դատապարտուածները, ամենքն ևս միատեղ էին պահուում այդտեղ. նրանք այդտեղ էլ կատարում էին իրանց բնական կարիքները. նրանց երեսին ջուր չէր դիպչում և մազերին՝ սանր. նրանք դրեթէ մերկ էին, գունատուած, դալուկ, յոգնած, հիւծուած, մաշուած: Ապականուած, նեխուած օղի զազրելի հոտը իսկոյն դիպչում էր մտնողի ըթին: Բանտարկեալների համար կերակուր բերում էին կամ իրանց ազգականները, ծանօթները, եթէ հարուստ էին, կամ պատահական անցորդները, իբրեւ ողորմութիւն: Բանտարկեալին կերակրելը սաւաք, վարձք է համարւում

¹⁾ Պախուցք:

շարիաթով, ուստի և իսկական մուսլիմները չեն զլանում երբեմն երբեմն հաց, մի կտոր միս, հալուա, պտուղ բերել աղքատ բանտարկեալների համար, երբեմն ևս ձգել պատի ծակից։ Ի հարկէ, համեղ կերակուրների մեծ բաժինը անցնում է բանտապետին, որից, բացառապէս, կախուած է բանտարկեալների բախտը և վիճակը։ Եթէ բանտարկեալը ինքն կամ նրա ազգականները հարուստ են, նրա վիճակը շատ լաւ տնօրինւում է. բախշիչի միջոցով նա հնարաւորութիւն է ստանում ապրել բանտապետի սենեակում, օդ շնչել, լոյս տեսնել, լաւ կերակրուել, չը շղթայուել և յաճախ ևս փախչել։ Բայց վայր եկել տարել է այն բանտարկեալին, որ աղքատ է. նա կարող է փտել, բաղցից մեռնել, միշտ շղթայակապ մնալ, նոյն իսկ անմեղ, եթէ որ և է միջնորդ կամ պաշտպան չունի և եթէ կարեկից, գթած մարդիկ չը խղճան նրան ու չը կերակրեն։ Շատ անգամ ևս այդ անտէր, անօգնական բանտարկեալները, թէև անմեղ, պատժի են ենթարկւում կամ գլխատւում իսկական, բայց հարուստ ոճրագործների տեղ։

Գրեթէ փորսուղի տալով, բաղադրապետը մտաւ բանտը, բայց դարչահոտութիւնը ստիպեց նրան անմիջապէս դուրս վազել. նա հրամայեց բանտապետին բերել բանտի յետեւի ծածուկ բակը այն ամբաստանեալներին, որոնք մեղադրւում են երեք օր առաջ կատարուած մի յանդուգն գողութեան մէջ, բերել նոյնպէս Բէհման-Միրզայի գրագրին ու գանձապահին։ Ծերունի սադրաղամը և ներքինապետը դեռ յոյս ունէին իմանալ թէ որտեղ և ում մօտ են պահուած Բէհման-Միրզայի փողերը և որովհետև նրա գրագիրը ու գանձապահը չէին խոստովանում, ոչինչ չէին յայտնում, ուստի նրանք վճռեցին ենթարկել նրանց խափանչալի¹⁾, որ սովորաբար, գործադրւում է Պարսկաստանում յանցանքը խոստովանեցնել տալու համար։ Այդ

1) Ինկվիզիցիոնական տանջանքի։

մտքով և հարկաւոր հրահանգը տուել էին նոր քաղաքապետին:

Շահագրէն բաղմեց բակի մի անկիւնում դրուած տախտի վրայ. ֆէրրաշները մի փոքր սենեակից դուրս բերեցին տանջանքի գործիքները և խարազանները, լախտերը ձեռներին, կանգնեցին նրա առաջ:

— Բերէք գողութեան մէջ ամբաստանուածներին, հրամայեց շահագրէն:

Բացուեց բակի դուռը և երկու երիտասարդ, գզգզուած շորերով, շղթայակապ, դալուկ դէմքով, ահ ու գողով կանգնեցին բակի մէջ տեղ:

— Ո՞րտեղ էք թագցրել Մէշէդի Քէրիմ սարրաֆի խանութից գողացած փողերը. ասացէք, եթէ ոչ Ալլահը վկայ, ձեր եղունգները թափել կը տամ:

— Վալլահ, բիլլահ, մենք տեղեկութիւն չունենք, մենք չենք գողացել, պատասխանեցին մեղադրեալները, որոնց արդէն նախորդ օրը ենթարկել էին ֆալախկախ հարուածներին:

— Քանի հատ խարազան էք խփել երէկ ֆալախկախի մէջ, հարցրեց շահագրէն ֆէրրաշներին:

— Յիսուն:

— Երեւում է քիչ է, բերէք շիկացրած երկաթը:

Պղնձէ մի մեծ մաղալի¹⁾ մէջ կրակը փուքսով բորբեցին և մի լայն կտոր երկաթ դրին մէջը ու սկսեցին շիկացնել: Քառորդ ժամից յետոյ երկաթը կաս կարմիր էր կտրել:

— Դադեցէք սրա մէջըը, ասաց շահագրէն, ցոյց տալով աւելի հասակաւոր երիտասարդին, որ սկսեց «աման, աման» պոռալ:

Բռնելով ունեւիթով շիկացած երկաթը և գետնին տապալելով ամբաստանեալին, դադեցին նրանով նրա մէջըը. խանձահոտի հետ միասին մի աղիողորմ, կովի բառաչիւնի պէս ձայն բարձրացաւ օդում:

¹⁾ Կրակարան:

—Ես անմեղ եմ, անմեղ եմ, դուք Աստուած չու-
նէք, հեկեկում էր դադուածը:

Միւս ընկերը սփրթնած, ամբողջ մարմնով դողդո-
ղում էր:

—Բերէք եռացրած ջուր, հրամայեց բաղաբապետը,
տկլորացրէք սրան:

Փէրրաշները տկլորացրին միւս երիտասարդին և
մինը մի աման լի եռուն ջրով ողողեց թշուառի մար-
մինը¹⁾:

—Վայ, խաշուեցի, մեռայ, գոռաց թշուառը և
ոստոստելով գետին փռուեց:

Նրա ամբողջ մարմինը ծածկուեց փշտիկներով և
մարթը ուռեց, փքուեց:

—Դիժացէք, խնայեցէք, մենք անմեղ ենք, Աստուծու
արարած ենք, լացում էին դառն կերպով տանջուածնե-
րը:

—Երդուում եմ Շահի գլխով, պոռաց շահադէն,
որ եթէ վաղն չը խոստովանէք ձեր յանցանքը, աւելի
սոսկալի պատժի կենթարկուէք: Տար սրանց բանտա-
պետ և այս գիշեր մի Փէրրաշ գիր դրանց գլխին,
թող մախաթով ծակտէ դրանց մարմինը և թոյլ չը
տայ ընել, մինչեւ խոստովանեն իրանց յանցանքը:

Փէրրաշները բարձ տալով գետնի վրայով դուրս
տարան ամբաստանեալներին, որոնք ցաւից, կսկիծից
աղիոգորմ հեկեկում էին: Աւելի երիտասարդ կալանա-
ւորը, որի մարմինը խաշուել էր, ուշաթափ եղաւ և
մեռելային դալկութիւնը պատեց նրա դէմքը:

—Շուտ արէք բերէք այժմ դանձապահին և գրա-
գրին:

Բանտապետի առաջնորդութեամբ ներս մտան
երկու տարիբաւոր, ալեխառն մօրուքով և բաւական

1) Ձմեռը՝ մերկացնում են ամբաստանեալին, ստիպում են կանգնել
դրսում սառուցի կամ ձիւնի վրայ, ածում են վրան սառն ջուր, մինչև որ
նա թմրում և ուշաթափ է լինում. կամ ամբաստանեալին ամբողջ մարմնով
մինչև գլուխը թաղում են ձիւնի մէջ և վրան ջուր ածում:

լաւ հագնուած տղամարդիկ, որոնք կարծես ծանր դժնդակ հիւանդութիւնից նոր էին վերկացել: Նրանք արդէն մի քանի շաբաթ առաջ ենթարկուել էին ֆալսիկայի, ջրի, ամորձիքի սեղման տանջանքներին և գրեթէ հաշմանդամ էին դարձած: Սակայն բանտապետին տուած բախշիշների շնորհիւ նրանք կարողացել էին գոնէ ազատուել գետնափոր նկուղում ապրելու տանջանքից:

Թոյլ, Դողդոշուն ձայնով նրանցից առաջինը ասաց.

—Արգար-Միրզա, մինչեւ երբ այդ իմանսըզ, անխղճմտանք քաւթառը չարչարելու է մեզ.

—Դու համարձակում ես այդպիսի անվայել լեզու բանեցնել սադրազամի դէմ. ես կը հրամայեմ իսկոյն լեզուդ բնից պոկել:

—Սադրազամը ինձ արդէն մեռցրել է. ինձանում միթէ կեանք է մնացել. ես այլ եւս ինչից պէտք է վախենամ. թող Ալլահը անիժէ նրան, դժոխքի փայտնէ, անիժեալ լինես և դու, որ կատարում ես անօրէնի անիրաւ, անխղճմտանք հրամանները:

—Թշուառական, հարէմզադէ, ես բեզ ցոյց կը տամ այս րոպէիս: Ասա իսկոյն որտեղ և ում մօտ են պահուած Բէհման-Միրզայի փողերն, եթէ ոչ չարաչար մահով կը սատկես:

—Ես հազար անգամ ասացի, որ Բէհման-Միրզան իր փողերն առաջուց ստացել է սէրրաֆներից, ես ձեզ տետրակները ցոյց տուեցի, բայց դուք չէք հաւատում, զուր տեղ տանջում, չարչարում էք մեզ: Ալլահը ձեզ համար էլ այսպիսի մի օր կը պատրաստէ:

—Ուրեմն դու յամառում ես, չե՞ս ուզում յայտնել:

—Ես ոչինչ չունեմ յայտնելու. դուք քաֆիրներ էք և ոչ մուսուլման:

—Ֆէրրաշներ, պոռաց կատաղած շահզադէն, վայր ձգէք այս անդգամին:

Մերունի գանձապահը տապալուեց գետնի վրայ և կապկպուեց:

—Բերէք սեպերը և մուրճը: Փէրրաշները բերին փայտեայ փոքր սեպեր և կոխելով դետին թաւալուած դժբախտի ձեռքի և ոտների մատերի եղունգների տակ, սկսեցին մուրճով խփել սեպերին. արիւնը սկսեց հոսել, ծերունին թէև ցաւից գալարուում էր, ստոյիկաբար տանում էր և միայն դէմքի կսկծալի արտայայտութիւնը ցոյց էր տալիս տանջանքի սաստկութիւնը: Յանկարծ, նա թեքեց գլուխը դէպի շահղադէն և ասաց.

—Թողէք, ես այս րոպէիս կը յայտնեմ ձեզ Բէհ-ման-Միրզայի գանձի մասին:

—Վերջապէս. փառք Ալլահին, ուրախացած՝ ոստոտեց շահղադէն և հրամայեց դադարեցնել տանջանքը, հանել սեպերը ու մի ղէյլան բերել տալ ծերունուն. ապա յարեց.

—Դէ շուտ, շուտ ասա գանձի տեղն, մի լաւ խալթ կը ստանաս, մեծ իլթիֆատներ ¹⁾ կը ստանաս:

Ծերունին ցոյց տուեց իր արիւնոտած ոտները և ձեռները:

—Այո, ասաց նա, մեծ գանձ կայ, այնքան մեծ, որ եթէ սադրաղամի և խօշաբաշու կոկորդները լըցնելու լինենք, էլի չի սպառուի:

Ծերունու ընկերը, գրադիրը, որ սոսկալով սպասում էր իր հերթին՝ տանջուելու, կարծեց թէ իր ընկերը խելագարուել է. նա շարժեց գլուխը և միջնջաց.

—Ով Ալլահ, և դու տանում ես այսքան անիրաւութիւն. նա խելագարուեց ցաւից, տանջանքից:

—Բայց այդ գանձի տեղը, տեղը ասա, պուռաց նորից բաղաբալետը, որ արդէն մտքում հաշուում էր, թէ որքան բաժին կընկնի իրան:

Տեղը, չարախնդաց ժպիտով հարցրեց ծերունի գանձապահը:

—Այո, տեղը, որտեղ է պահուած:

—Ահ, տեղը, որ սատկէք էլ, տրաքէք, չեմ ասի:

1) Շնորհ:

Թող կորչի, գետնի տակ թաղուած մնայ գանձը, շուն
Հաջի-Միրզա-Աղասին չը ստանայ:

Շահզադէն կատաղութիւնից գլխի մազերն էր
փետում:

— Ահ, բեօփակ, ես բանալ կը տամ լեզուդ. դու
կասես տեղը:

— Շահզադէ, ասաց գրագիրը, երդուում եմ Իմամ:
Մուրթուզայով, հազրաթ Ալիով, Աստուծու սուրբ խօս-
քով, նա այդ սուտը հնարել է յատկապէս սաղբազա-
մին կատաղեցնելու համար. ոչ մի գանձ չը կայ, նա
խելագարուած է, գթացէք, նա կը մեռնի:

— Թող շանսատակ լինի, դու էլ հետը, դուք
պէտք է յայտնէք գանձի տեղը: Բերէք թասը, հրամա-
յեց նա Ֆէրրաշներին. ածիլեցէք առաջ այս շան գլու-
խը, ասացէք բանտապետին ոջիլները բերի:

Պատի տակ կծկուած մի փոքրիկ մարդ մօտեցաւ
ծերունուն իր վարսավիրական գործիքներով և իր
պաշտօնին լաւ ծանօթ արհեստաւորի հմտութեամբ
սկսեց ածիլել ամբաստանեալի գլխի գազաթը, բոլո-
րակաձեւ: Բանտապետը բերաւ մի փոքր թիթեղեայ
տուփ, որից հանեց մի առ մի քսան հատ տուգած ու-
ջիլներ և դրեց ածիլուած գազաթի վրայ: Միջատները
շարժուեցին. ծերունու դէմքի մկանունքները կծկուե-
ցին¹⁾, բայց նա ոչինչ չէր խօսում, չէր հեկեկում, չէր
աղաչում: Խորին ատելութիւն էին արտայայտում նրա
աչքերը և նա միայն ասաց.

— Զուր է, անդուծ քաղաքապետ, ջանքդ. ահագին
գանձը պէտք է թաղուած մնայ հողի տակ. որ ինձ
թիբայ թիբայ էլ անես, չեմ ասելու տեղն:

— Դրէք թասը գլխին, նորից պոռաց շահզադէն:

Պղնձէ թասը դրին մաղալի մէջ և նորից փութօտով
արծարծեցին կրակը ու երբ բորբոքուեց, թասը հրա-

1) Այդ ձևով, ոջիլները, ինչպէս ասում են, սաստիկ տանջանք են
պատճառում:

շէկ դարձաւ, ունեւիքով դրին թշուառ ծերունու ածի-
լած գլխին: Սոսկալի ճիշը, որ արձակեց ծերունին, յու-
ղեց նոյն իսկ անկարելից և քարասիրտ ֆէրրաշներին և
ինքն շահագողէն խլացրեց ականջները մատներով: Երբ
թասը բարձրացրին, նրա հետ բարձրացաւ և գլխի
կաշին ու մի սոսկալի տեսարան ներկայացաւ ամենքի
աչքին: Ծերունին մի վերջին անգամ կծկուեց և թէեւ
նուազած, բայց շատ մեկին և որոշ ձայնով արտասա-
նեց.

— Անիծեալ լինես դու, շահագողէ, անիծեալ լինի
քո սերունդը եօթն պորտ, անիծեալ լինի Հաջին:

— Նա մեռնում է, ասաց ֆէրրաշներից մինը:

— Հեռացրէք, հեռացրէք աչքիցս, պռաց շահա-
գողէն, որ յանկարծ բռնուել էր ծերունու անէծքի վա-
խով և սիրտը դող էր ընկել:

Բայց մի վերջին ճիգն ևս կամեցաւ թափել ու
դիմելով սարսափահար եղած գրագրին, ասաց.

— Միթէ դու եւս չես խղճում բեզ, ընտանիքիդ:

— Աղա, ես դժօլքի կրակի մէջ այրուեմ, եզիդ,
Շիմր լինեմ եթէ սուտ խօսեմ. սա ջիգրու այդ բոլորն
ասաց. ոչ մի դանձ չը կայ. Բէհման-Միրզան բոլորն
առաջուց հաւաքել է. ինչու մենք պէտք է նրա պատ-
ճառով մեր սուներ քանդենք, մեզ տանջել տանք:

Շահագողէն ինքն ևս զգալով, որ թշուառները
անմեղ զոհեր են և զուր տեղ են տանջուում, մեռնող ծե-
րունի գանձապահի անէծքի ազդեցութեան տակ,
հրամայեց արձակել երկուսին էլ, բայց ծերունին ար-
դէն փչել էր վերջին շունչը...:

Արդէն կէսօր էր. պէտք էր շտապել առաջնորդե-
լու դատապարտեալներին մեծ հրապարակը, ուր պէտք
է տեղի ունենար երկու ժամ յետոյ հրապարակական
պատիժը, որ սահմանուած էր ահաբեկելու ժողովուրդը:
Արգար-Միրզան շտապով կատարեց միջօրէի նամազը,
կերաւ բազարից բերել առած չիլաւ-քեաբաքը և

դուրս եկաւ բանտի մեծ բակը՝ հարկաւոր կարգա-
դրութիւններն անելու:

Ժողովուրդը արդէն վաղուց խռնուել էր այդ
հրապարակում տեսնելու մեծ թամաշան: Ահագին
հրապարակի չորս կողմը, պատերի վրայ, պատերի տակ,
ծառերի վրայ, խանութների առաջ, ասեղ ձգելու տեղ
չը կար: Հրապարակի վերին ծայրում մի քանի վրաններ
էին խփուած մեծամեծների, վեզիրների և եւրոպա-
կան դեսպանների համար: Փէրրաշների ճիպոտները
արդէն գործում էին. պողպատաճառները, թանաքաճառ-
ները, օշարակաճառները զիւ ձայնով գոփում էին
իրանց ապրանքը և հրաւիրում հանդիսականներին զո-
վացնել թանով, օշարակով, սառն ջրով իրանց ծարաւը:
Հրապարակի մէջտեղ կարմիր հագուստներով և խայ-
տաճամուկ գլխարկներով դահիճները, դահճապետի
զեկավարութեամբ, պատրաստութիւններ էին տեսնում
առաջիկայ կարեւոր գործողութիւնների համար: Դահ-
ճապետը մի գերանի վրայ խրոխտաբար բազմած եր-
բեմն ժպտում էր, երբեմն զայրանում, երբեմն քրքիչ
արձակում և երբեմն էլ արհամարհական նայուածք
նետում, ամեն անգամ, երբ մի որ և է անձն մօտե-
նում էր նրան և կամացուկ, փսփսալով խօսում: Այդ
մօտեցողները դատապարտուածների ծնողները, ազգա-
կանները, բարեկամներն էին, որոնք սակարկում էին
դահճապետի հետ այն գումարը, որն պէտք էր տալ,
որպէս զի դահիճները բոլթ դանակով չը կտրեն մա-
հապարտների գլուխները և տանջանքի չենթարկեն
կամ ձեռքը, ոտքը, քիթը, ականջը վտանգաւոր կեր-
պով չը կտրեն: Նայելով առաջարկուած գումարին,
դահճապետի դէմքը կամ ժպտում էր, կամ փայլում էր
և կամ զայրոյթ էր արտայայտում:

Հրապարակի մէջ մի քանի տեղ փոսեր էին փորուած,
գրեթէ մարդաբօյի խորութեամբ. մի քանի տեղ ժայ-
ռեր էին դրուած միմեանցից հեռու. ուրիշ տեղեր
փայտեայ մեծ սիւներ էին տնկուած. մեծ մաղանքի

վրայ մի բանի կաթսաների մէջ իւղ էին տաքացնում և եռ տալիս: Բազմաթիւ մշակներ և որմնադիրներ եւս հրապարակի արեւելեան մեծ պատը տեղ տեղ բանդելով, մեծ ճեղքեր էին բանում, ճեղքեր, որոնց մէջ մի մարդ, ոտքի կանգնած, ազատ կարող էր տեղաւորուել: Դահլիճները սրում էին դանակներ, դնում սրածները մի կողմ, իսկ բութ ժանգոտած դանակները այլ կողմ: — Ափիոն և չիբուխներն եւս պատրաստեցէր, կարգադրեց դահճապետը:

— Գալիս են, գալիս են, լսուեց յանկարծ մի աղաղակ և բազմութիւնը ալեկոծուեց, ցնցուեց ու ընդհանուր շփոթութիւն առաջ եկաւ. ֆէրրաշները իրանց ճիպոտներով սկսեցին կարգ պահպանել և հանգարտեցնել ամբոխը:

Լսուեց զուռնա—նաղարայի ¹⁾ հնչիւնը. մի խումբ զինուորներ բերում էին մի բանի հատ զամբուրակ ²⁾, ուղտերի վրայ բարձած: Իրանք զուռնաչիներն եւս նստած էին ուղտերի վրայ, թնդանօթները իջեցրին, չոքեցնելով ուղտերին, շարեցին հրապարակի վրայ մէկ մէկու կողքին և զուռնա—նաղարէն գնաց տեղաւորուեց իր համար յատուկ պատրաստուած սաքուի վրայ:

Երկու ֆէրրաշ քշելով բերին նոյնպէս մի զոյգ եղ և մի զոյգ գոմէշ ու կապեցին սիւններից: Հրապարակի զանազան կողմերում, կենտրոնից հեռու, այնտեղ, ուր հանդիսատես ժողովուրդն էր խոնուած, կանգնեցրուած էին երկար փայտեայ հաստ ձողեր:

Վրանները հեաղհետէ լցւում էին բարձրաստիճան պաշտօնեաներով և հրաւիրեալներով: Փշուեց շեփորը և այդ նշան էր, որ եկան մեծ վեզիրը ու շահադէները:

Հնչեց զուռնա—նաղարէն.

— Գալիս են, գալիս են, դարձեալ աղմուկեց ամբոխը տենդոտ յուզմունքով. ամենքը նայեցին դէպի այն

¹⁾ Նրաժշտական գործիքներ—թմբուկ, փող, ²⁾ Փոքր թնդանօթ:

կողմը, որտեղից պէտք է երեւար դատապարտեալների գնացքը:

Ամենից առաջ դալիս էին մի խումբ սարքագներ ¹⁾, չախմախի հրացաններով և երկար սուլիներով, չարուխ ²⁾ հագած կամ ոտնաբոբիկ: Ապա գալիս էին շաթիրներ և ֆէրրաշներ, որոնց հետեւում էին մեր տեսած դահիճները և դահճապետը: Դրանցից յետոյ գալիս էին մահապարտները և զանազան պատիժների դատապարտուածները, երկու շարքով, թուով 30 հոգի և այդ շարքի պոչին մի կին, գլխաբաց, մազերը ոչ միայն կտրած, այլ և գլուխը ածիլած, էշի վրայ թարս նըստեցրած, այսինքն երեսը դէպի պոչը, այդ պոչն էլ ձեռքին տուած և երեսն մուր քսած: Գնացքը փակում էր ձիաւոր զարափափախների ³⁾ մի գունդ,

Դատապարտեալների մէջ տասը հոգի իրանց արտասովոր վարմունքով ընդհանուր ուշադրութիւն գրաւեցին: Մինչ մնացածները գունատուած, դալկահար, դողդոջուն, համարեա կիսամեռ քայլում էին, շատերը աղիողորմ հառաչելով և դառնապէս լացելով, այդ տասը հոգին միայն մի սպիտակ վարտիք հագած, ընթանում էին ուրախ, զուարթ, պայծառ դէմքով, կարծէք գնում էին ի խրախճան և ոչ ի կառափնարան և երգում էին հոգեւոր բովանդակութեան երգեր, չը նայելով, որ նրանց մարմինը ներկայացնում էր մի համատարած վէրք և արիւնը ծորում էր ամեն կողմից: Նրանց մարմինը ծակոտել էին տէգերով, նիզակներով և ամեն մի ծակի մէջ խրել մի մի ճարպէ վառուած մոմ. ճարպը, հալելով, թափւում էր մարմնի մորթու վրայ: Նրանցից մէկը, 18 տարեկան մի պատանի, չը կարողանալով դիմանալ ցաւերին, լացում էր և հեկեկում, բայց մի ծերունի, բռնած նրա թեւից, խրախուսում էր, ասելով. «Արիացիր, զաւակս, սրանք միայն

1) Զինուորի 2) Տրեխ 3) Թիւրք մի ցեղ, որից կազմւում է պարսից ձիաւոր զօրքը:

մեր մարմինը կարող են սպանել. շուտով մենք կ'անցնենք Թախտենականութիւն, ուր մենք յաւիտեան կ'ապրենք երջանիկ։

— Բարիները, բարիները, ունաց մուսուլման ամբօրը։

Եւ այդ ամբօրը վայրկենապէս ելեկտրականացաւ, կատաղեց ու ամեն մէկը շտապեց իր ատելութիւնը, արտայայտել այդ քաֆիրներին, իսլամ կրօնը անարդողներին և նախատել նրանց։

— Ախ, դուք անօրէններ, ամբարիշտներ, շներ, դուք անարգում էք իսլամ սուրբ կրօնը, դուք անարգում էք մեծ մարգարէին, դուք պղծում էք մեր հօղը։

Եւ ամեն մէկը շտապեց գործով ցոյց տալ իր խօսածը։ Մի քանիսը կռւում անելով թքում էին նրանց երեսին, մօրուքին, ոմանք ջիբի դանակներով և մախաթներով ծակոտում էին նրանց մարմինը. ոմանք ապտակ էին խփում. մի պառաւ ևս, մօտենալով նրանցից մէկին, ծերունու, հանեց մարմնի մէջ տնկուած մոմերից մինը և մօտեցնելով մօրուքին, վառեց։ Ընդհանուր բռնիք բարձրացաւ ամբօրի մէջ, երբ ծերունին աշխատում էր հանդգնել վառուած մաղերը, իսկ նա, որին նախատում էին, արտասանեց միայն.

— Մայր իմ, ինչ եմ արել քեզ, ինչո՞ւ բարկացել ես ինձ դէմ։

— Ի՞նչ ես արել, պոռաց պառաւը. դու քաֆիր ես, ուղղում ես մեզ, մուսուլմաններին, խելքից հանելու Դու շէյթանի սպասաւորն ես։

— Թող Ալլահը դատէ ձեզ ամենքիդ, պատասխանեց ծերունի բարին։

— Լռեցէք, շներ, քաֆիրներ, խարազանի հարուածներ տեղալով նրանց գլխին, գոռաց դահճապետը։

Բոլոր դատապարտեալներին պտտեցնելով ամբօրի առջեւից, բերին շարքով կանգնեցրին հրապարակի մէջ տեղ։

Ձուռնա-նաղարէն լռեց, տիրեց խորին լռութիւն, առաջ եկաւ, հրապարակի մէջտեղ, մունետիկը, ձիի վրայ նստած, տէգը ձեռքին, մի թիրմա շալ ուսին ձգած:

— Մուսուլմաններ, ժողովուրդ, պոռաց նա, ուռըը-
ներով թշերը և որքան ոյժ ունէր պոռալու. հրաման է
Շահն-Շահի, ալ-սուլթան, ալ-սուլթան Մահմէդ Շահի
— Թող Ալլահը յաւերժացնէ նրա թագաւորութիւնը. —
մի քանի խռովարարներ Սպահանում համարձակեցին
անգոսնել իշխանութիւնը Աշխարհի Աղօթարանի, որից
երկրի բոլոր թագաւորները սարսում են, իսկ մի քանի
հերետիկոսներ համարձակեցին անարգել մեծ մարգա-
րէի օրէնքը և գնալ մի սուտ Մահտիի յետեւից, ար-
համարհել իսլամի նուիրական օրէնքը, իսլամի, որ լը-
րումն և կատարելութիւնն է բոլոր կրօնների և դէնե-
րի. դրանով նրանք բարկացնելով Ալլահին, կարող են
մեծ չարիքներ և պատուհասներ բերել մեր օրհնեալ
իրանի գլխին: Շահն-Շահը, որի փառքի առաջ արեգա-
կի ճառագայթները պատրաստ են նսեմանալ, հրամա-
յեց պատժել այդ խռովարարներին և հերետիկոսներին,
ի խրատ և ի զգուշութիւն ժողովրդի: Հերետիկոսնե-
րը, որ իրանց բաբի են կոչում, իրանց սուտ մարգարէ
Բաբի անունով, եթէ չը գղջան, յետ չը կանգնեն իրանց
մոլորութիւնից, կը գլխատուեն. նրանց գլուխը կը ջախ-
ջախուի, նրանց պարանոցը կը պոկուի եզերի և ցուլե-
րի ոյժով. իսկ խռովարար-ըմբոսաները կենդանի կը
թաղուեն այս հրապարակի պարիսպների մէջ: Արժանի
պատիժ կը ստանան և նրանք, որոնք վերջերս կատա-
րել են մի քանի գողութիւններ և նրանք, որոնք մո-
ռանալով նամուս ու աբրու¹⁾, անառակութիւն են գոր-
ծել, որոնք կշեռքի մէջ խարդախութիւն են արել,
մարդասպանութիւն են գործել: Թող նրանց պատիժը
ձեզ ամենքիդ խրատ և զգուշութիւն լինի և թող Ալ-

¹⁾ Աբրու, կամ ինչպէս մեր ժողովուրդն է ասում՝ «աբուռ», նշանա-
կում է «երեսի ջուր», իսկ ալլապէս՝ պարկեշտութիւն, համեմատութիւն:

լահը ամինուլ-Մոմինի ¹⁾ բարեխօսութեամբ երկարարացնէ մեր խաղանի կեանքը»։

Ապա մօռնետիկը սկսեց տալ մի առ մի դատապարտեալների անունները։ Երբ նա տուեց բախտիարցի ապստամբ Հէյդար խանի անունը, յանկարծ դատապարտեալներից մինը աղաղակեց.

— Ով մուսուլմաններ, ինձ խեղճիս, որ ոչ մի բանի մէջ մեղաւոր չեմ, դրեւ են Հէյդար խանի տեղը, իսկ նրան ազատել են...

— Խիէք դրա բերանին, պոռաց միաստիճանաւոր, որ գտնուում էր դատապարտեալների մօտ։

Դահիճները վրայ պրծան, բայց դատապարտեալը կարողացաւ այնուամենայնիւ շարունակել.

— Ազատել են մեծ փող ստանալով և փախցրել, իսկ ինձ...

Աստիճանաւորի տուած նշանով զուռնան հնչեց և խլացրեց դատապարտեալի ձայնը, բայց ժողովրդից աւելի մօտ կանգնածները լսեցին նրա խօսքի վերջը.

—... դրեւ են նրա տեղ։

Դահիճներից մինը մի ըռպէում՝ ձեռքը կոխեց գետնին տապալած դատապարտեալի բերանը և քաշելով լեզուն, դանակի մի հարուածով կտրեց ու նետեց աստիճանաւորի առաջ, որ վերցնելով այդ արիւնաթաթախ լեզուն, դիմեց դէպի վրանները և այնտեղ խոր գլուխ տալով Բէգլար-բէգուն.

— Անպիտան Հէյդար խանը հայհոյեց Շահին, հրամայեցի լեզուն կտրել, ասաց նա, աչքով որոշ շարժում անելով։

— Էֆէրիմ, էֆէրիմ, ասաց Բէգլար-բէգին, որ հասկացաւ իսկոյն անցքի էութիւնը։

Ամբոխի վրայ սարսափը սկսել էր տիրել. ոչ ոք չէր համարձակում ծպտուն հանել։

Վրանների կողմից դէպի կենտրոնը առաջացաւ

¹⁾ Ալի խալիֆալի տիտղոսներից մինն է.

ձիի վրայ նստած Բէգլար-բէգին և հանելով թուրը պատեանից, դուռաց.

— Դահճապետ, կատարիր արքայական հրամանը:

Հնչեց զուռնա-նողարան, հնչեցին շեփորները, խփուեց թմբուկը:

Դահճապետը, մօտենալով դատապարտեալներին շարքին, կոպտաբար հրեց առաջ երեքին և տալով երեք դահիճների ձեռքը, մատով ցոյց տուեց երեք սիւն, հրապարակի երեք կողմերում: Դահիճները բռնեցին նրանց ականջներից և սկսեցին վաղ տալ դէպի սիւները: Ընդհանուր քրքիջ բարձրացաւ ամբոխի մէջ, երբ դատապարտեալները, չը կարողանալով դահիճների հետ վազել, ուստոստում էին: Կարեկցութեան զգացումը հեռու էր փախել ամբոխից: Հասնելով սիւնների մօտ, դահիճները կանգ առան և հանելով գօտիների մէջ խրուած մուրճ ու բեւեռ, պատրաստուեցին դամել սիւներին դատապարտեալների ականջները: Վերջիններս ազաչում պաղատում էին դամել ականջի փափուկ մասից, բայց դահիճները պահանջում էին դրա համար փող.

— Այլահը վկայ, յետոյ կը տանք, տեսնում ես այժմ բացի մի փոխանից մեզ վրայ ոչինչ չը չկայ,

— Ոչ, ոչ, այժմ պէտք է տաք. որտեղից ուզում էք գտէք. թող ձեր ազգականները, բարեկամները տան:

Դատապարտեալները պաղատական նայուածք ձգեցին հանդիսականների վրայ.

— Ով բարի մուսուլմաններ, իմամ-Րիզայի սաւաբի համար օգնեցէք մեզ:

Երկու հոգի ամբոխի միջից շտապեցին մի քանի դռան տալ դահիճներին, բայց երրորդը չը գտնուեց և երրորդ դատապարտեալի ականջը մեխուեց սիւնին կոշտ մասից:

— Այսպէս կը պատժուեն բոլոր նրանք, որոնք

կշեռքի խարդախութիւն կանեն, պոռայ մունետիկը՝
թնդաց զուռնա-նաղարէն։

Դահճապետը նորից մտեցաւ և շարքից դուրս
հանեց երեք դատապարտեալի ու կանգնեցրեց մաղալի
առաջ, որի վրայ կաթսայի մէջ եռում էր իւղը։ Ապա
դահիճները բերին մի մեծ կոճղ և դրին դահճապետի
առաջ, որ սկսել էր սրել մի մեծ կացին։

Դատապարտեալները մեռելի գոյն ստացած, հազիւ
կարողանում էին կցկտուր խօսքերով արտասանել. «ա-
ման, աման, էլ չենք անի, գլխացէք մեզ»։

Դահիճները պինդ բռնեցին դատապարտեալներին
բազուկները և մէկ մէկ դրին կոճղի վրայ. կացնի մի
հարուածով դահճապետը կտրեց նրանց դաստակները,
իսկ բազուկը խոթեց եռացող իւղի մէջ, որպէսզի
արիւնհոսութիւնը դադարէ անմիջապէս։

Ձուռնազուրկ դատապարտեալները ուշաթափ եղան,
իսկ մունետիկը գոռում էր դառնալով ամբոխին, որի
առաջ դահիճները պտտցնում էին կտրուած դաստակ-
ները։

— Այսպէս կը պատժուեն նրանք, որոնք գողու-
թիւն կանեն։

Նորից հնչեց զուռնա-նաղարան։

Դահճապետը մտեցաւ մի երիտասարդ դատա-
պարտեալի, գեղեցիկ դիմագծերով, սեւտրակ աչերով
և խարտեաշ մազերով։ Նա կտրեց դանակով նրա ձախ
ականջը և խարազանը բարձրացնելով հրամայեց ծամել
և ուտել այդ ականջը։ Երբ այդ հրամանը կատարուեց,
դահճապետը մի զազիւ ¹⁾ անցկացրեց երիտասարդի
քթածակելով, երեսը սև մուր քսեց և զազիլը տալով
դահճի ձեռքը հրամայեց պտտցնել նրան. մի այլ դա-
հիճ բռնեց էջի սանձը, որի վրայ թարս նստած էր
կինը, երեսը նոյնպէս մուր քսած և երկուսն միասին
սկսեցին պտտցնել երիտասարդին և կնոջ հանդիսա-

1) Բարակ շուան, ձիի մազից։

կանները առաջ, որոնք «մաշալլահ, մաշալլահ» կոչելով մի մի սեւ փող էին տալիս դահիճներին կամ թքելով երիտասարդի և կնոջ երեսին, ասում էին. «այ դուք անզգամներ, անառակներ, չէք ամաչում, շնութիւն էք անում»:

Երիտասարդը ամօթից ոչ ոքի չէր նայում, իսկ կինը, որ հազիւ 18—20 տարեկան կար, այլ ևս ամօթը կորցրած, ասում էր. «ինչ յանցանք եմ արել, որ այսպէս գեղեցիկ ջահիլին սիրել եմ. ի՛նչ անեմ հապա, քանի որ մարդս 60 տարեկան է»:

—Թի՛ր քո աննամուս երեսիդ, թքում էին ամեն կողմից,

Մի կին, չարչաւում փաթաթուած, երեսի քօղն յետ տանելով և մի մեծ կում թուք չալրտելով դատապարտեալուն հու վրայ.

—Այ դու լաչառ ¹⁾, գետինը մտնես, ասաց և երկու ձեռքով չանգ ²⁾ արեց:

—Լաչառը դու ես, պուռաց թշուառ կինը, ճանաչելով իր դրացուն հուն, ամեն օր քո մարդի դուրանի աշակերտի հետ սիլի-բիլի ես անում, հիմա ինձ ես չանգ անում:

Կինը շտապով երեսի քօղը իջեցրեց: Դահիճները հետզհետե հաւաքում էին սև փողեր, մինչև հասան վրանների առաջ: Այդտեղ Բէգլար-բէգին իջաւ իր ոսկեսար երեւարից և ձեռացի նշանով հրամայեց կնոջ իջեցնել էջի վրայից ու նրա տեղ նրա սիրեկանին դնել: Երիտասարդին նստեցրին երեսը թարս, դէպի պոչը, և պոչի ծայրը տուին ձեռքը և սկսեցին պտտեցնել: Ջահիլ կինը մնաց կանգնած:

—Բերէք խաշան ³⁾, շունը և կատուն:

Թշուառ կինը գունաթափուեց, վազեց դէպի այն վրանը, ուր նստած էին մեծ վեղիրը և ներքինապետը, ընկաւ գետնին ծնկաչոք և աղիողորմ աղաղակեց.

1) Անզգամ, 2) ձանկ անել, 3) Տոպրակ, քրձեայ քուակ:

—Գթութիւն, գթութիւն, շէյթանը ինձ փորձանքի մէջ ձգեց. էլ այդպիսի զալաթ¹⁾ չեմ անի:

Ներքինապետի խորշումած կնճիռները կծկուեցին և նրա դէմքը զայրոյթից կապտեց.

—Քաշ տուէք այս անամօթին, պռուց նա:

Դահլճները բռնելով թշուառ կնոջ, խօթեցին տոպրակի մէջ, ձգեցին այնտեղ շանը և կատուին և տոպրակի բերանը պինդ կապեցին ու մի մի փայտ վերցնելով, սկսեցին խփել տոպրակին: Աղիողորմ ճիչ, շան կաղկանձիւն և կատուի մլաւոց—մի քանի ըսպէ լսուեց տոպրակից, ապա արիւնը սկսեց ծորել նրա անկիւններից և երբ, Բէգլար-բէգու նշանով, փայտի հարուածները դադարեցին, տոպրակի բերանը բացուեց ու թշուառ կինը ձգուեց դետնին, միայն մի տձև, այլանդակ զանգուած կարելի էր տեսնել:

—Այսպէս կը պատժուեն նրանք, քրոնք անառա-կութիւն կը գործեն և կը շնանան, պռուց մոնետիկը:

Զուռնա-Նաղարան խլացրեց ամենքի լսելիքը, խը-փուեց թմբուկը և ամբօխը նորից աղմկուեց, նորից յուզուեց: Երկինքը ամպամած, կարծես կամենում էր ծածկել լուսաւոր արեգակից քստմների տեսարանը, որը մարդիկ դիտում էին անկարեկից, առանց զայրոյթի, բողոքի նշաններ ցոյց տալու: Սարսափը անդամալուծել, ահաբեկել էր ամենքին, իսկ անհաւատարիմ կնոջ տը-րուած սոսկալի պատիժը շատ սովորական և բնական էր նկատուում և ոչ ոքի մտքից չէր անցնում բողոքել:

Լռութիւն, համատարած, չարագուշակ լռութիւն տիրեց ամեն տեղ. ամենքը զգում էին որ հասել է ժա-մը աւելի սոսկալի պատիժների, բայց ոչ ոք չէր կա-մենում հեռանալ, ականատես չը լինել, ոչ ոք չէր ու-զում բաց թողնել թամաշան. այդ թամաշային ակա-նատես էին և երեխաները, որպէս զի ապագայում, երբ կը ծերանան, այդ սոսկալի անցքերի թուակա-

1) Սխալ:

նով պատմեն իրանց պատմութիւնները, «երբ եաղիներին¹⁾ պատժեցին, ես ութ տարեկան էի», ասելով:

— Առաջ բերէք եաղիներին, տէրութեան խայիններին²⁾, աղաղակեց Բէգլար-բէգին:

Դահիճները բռնեցին վրանների առաջ խարազաններով տասն և երեք դատապարտեալների, որոնց մէջ աչքի էր ընկնում մօտ 50 տարեկան մի վիթխարի հասակով տղամարդ, հաստ, երկար բեխերով և ալեխառն մօրուքով. նրա գէմբն վէս էր և խրոխտ և թէև ձեռները շղթայակապ, բայց նա քայլում էր անպէս, որպէս թէ իր Լօրստանի սարերումն լինէր, արհամարհական նայուածք ածելով իր շուրջը և չը խոնարհեցնելով գլուխը շահագրէների և սադրազամի ու ներքինապետի առաջ, որոնք վրանի տակ նստած էին, թիկն տուած մութաքաներին: Դա՛ Լօրստանի Ֆրէյդուն խանն էր, որ երկար ժամանակ հարկ չէր վճարում Շահին, ըմբոստացած, արհամարհում էր Շահի իշխանութիւնը, փախցնում էր իր գէմ՝ ուղարկած զօրքը իր քաջ ձիաւորների օգնութեամբ, ևահ ու սարսափ էր տարածել այդ զօրքի վրայ. նա ձերբակալուել էր միայն խաբէութեամբ, հիւր հրաւիրուելով Սպահանի կուսակալից, որ երդուել էր զուրանի վրայ, թէ նրա մաղին ոչ ոք չի դիպչի: Քաջ, պարզամիտ, վայրենի լեռնցին հաւատացել էր երգման, հաւատացել էր այն զուրանին, որի վրայ երդուել էր կուսակալը և մօլլաների ձեռքով ուղարկել էր նրան. նա եկել էր Սպահան իր քաջ այրու ձիով, ստանալով մեծ պատիւներ. կուսակալն առաջարկել էր նրան որոշ պայմաններով հնազանդել Շահին և խոստացել էր, երդուել, ներումն ստանալ, նշանակել տալ նրան ֆիրմանով Լօրստանի կառավարիչ և խնդրել էր սպասել մի քանի օր, մինչեւ կ'ստանայ Թէհրանից ֆիրմանը: Մի օր նա հրաւիրեց Ֆրէյդուն խանին գնալ հռչակաւոր բաղնիքը, որ կառուցել է Շահ-Աբբաս Մե-

1) Ապստամբ, 2) Դաւաճան, անհաւատարիմ:

ծը, ինքն եւս նրա հետ գնալով. այդտեղ, երբ տկոթ խանին լողացնում էին, առաջուց դարանակալ Ֆէրրաշները նրա վրայ պրծան, կապոտեցին և շղթայեցին: Նրա ձիաւորների մի մասը փախաւ, մի մասը, որ կամենում էր ազատել իր տիրոջ, սպանուեց. իսկ տասներկու հոգի ձերբակալուեցին և նոյնպէս շղթայակապ ուղարկուեցին Թէհրան խանի հետ:

Փրէյդուն խանը կանգնեց շահադէսների վրանի առաջ հրացայտ աչքերով գլուխը բարձր պահած:

— Գլուխ տուր, փէդէր սուխտա¹⁾. շահադէսներին, մի ապտակ տալով նրա երեսին, պոռաց Բէգլար-բէգին.

— Փառք բեզ Ալլահ, աղադակեց լուեցին, մուռտառ մկները խորխտում են շղթայակապ առիւծի առաջ. տօ, անիծից արմատ, ես բո կնամարդի Շահից չէի վախենում, այս լակոտներին պէտք է գլուխ տամ: Ղաշարները մարդ են, նրանք կարող են միայն կնոջ փոխան հագնել, դրժել զուրանի վրայ արած իրանց երդման:

— Խփէք այդ շան բերանին, լուեց ներքինապետի սուր, բարակ ձայնը:

Բէգլար-բէգին մօտեցաւ, բայց Փրէյդուն խանի աչքերից կայծեր էին ցայտում և մի ակնթարթում ոտքով այնպիսի աքացի տուեց Բէգլար-բէգու փորին, որ սա թաւաղլոր, մի բանի քայլ հեռու, ընկաւ փոշու մէջ:

Ընդհանուր ծիծաղ բարձրացաւ ամբոխի մէջ:

Փոշոտ, գլխիկոր, զայրացած, ատամները կրճտելով վեր կացաւ Բէգլար-բէգին և բարկութիւնից կատաղած ձայնով հայհոյեց Ֆէրրաշներին և դահիճներին.

— Ի՞նչ էք կանգնել, ինչու շան սատակ չէք անում:

Բայց լուեցին օգուտ քաղեց ընդհանուր շփոթութիւնից և ուրբան ոյժ ունէր պոռաց.

— Էյ դու կնամարդի զաջար, էյ դու բիդէյրաթ²⁾ Մահմադ-Շահ, ով դու անհայր և անմայր, բո կինը,

1) Հայրդ պրոտած: 2) Ղէյրաթ նշանակում է իսկապէս եռանդ, արիարարութիւն, վեհութիւն. փոխաբերական մտքով բիդէյրաթ նշանակում է վատահոգի, lâche.

քո քոյրը... ինչ ես թաք կացել, եթէ մարդ ես դուրս եկ մի երեսիդ թքեմ, ղուրանով սուտ երդում ուտող...¹⁾

Ձուռնայի և թմբուկների ձայնը թոյլ չը տուեց որ այդ հայհոյանքների շարունակութիւնը լսուի ամբոխից։ Փրփրած, կատաղած Բէգլար-Բէգին գոռում էր շարունակ։

— Դահճապետ, սատկեցրու այս շներին, շուտ, շուտ։

Պրէյդուն խանին և իր ընկերներին նորից քշեցին դէպի հրապարակի կենտրոնը։ Այդտեղ նրանց մերկացրին հագուստներից և ընդունուած աւանդական սովորութեան համաձայն, ներկայացրին նրանց ղէյլան և մի մի ֆինջան սուրճ. մի քանիսը, որոնք կորցրել էին արիութիւնը, պահանջեցին ափիոնի չիբուխ, որպէս զի ինքնամոռացութեան մէջ ընկնեն և տանջանք չը զգան։

Պրէյդուն խանը դէն շարտեց և ղէյլանը և սուրճը։

— Ես կարօտ չեմ երգեմադրութիւն և կնամարդի զաւարի ղէյլանին, պոռաց նա. կատարեցէք ձեր գործը։

Ամբոխը, որ սրտում յարգանք էր զգում դէպի այդ բռի, յանդուգն ու անվեհեր տղամարդը, էլ չը կարողացաւ պահել հիացմունքը և մի ընդհանուր շշուկ տարածուեց՝ «մաշալլահ, մաշալլահ, ափսոս տղամարդ»։

Դահիճները կապեցին լուեցի խանին և նրա աջակից ընկերին թնդանօթների բերանին. նրանք շարունակ հայհոյում էին Շահին, նրա որդիներին, բայց զուռնան և թմբուկը խլացնում էին նրանց ձայնը։ Այն միջոցին, երբ դահիճը մօտեցաւ մօմը ձեռքին վառելու թնդանօթների պատրոյգը, շատերը փակեցին իրանց աչքերը. որոտաց թնդանօթը և օդի մէջ մարդկային մարմնի կտորներ, արիւնաշաղախ մսի հատուածներ, ուղեղի կոյտեր պտոյտներ գործելով, սկսեցին թա-

¹⁾ Մինչև այժմ ևս երբ մահուան դատապարտուածները իրանց լուրը կտրում են ներումն ստանալուց, զլխատման ժամանակ սկսում են հայհոյել լիշոցներով Շահին։

փուլել հրապարակի վրայ և նոյն իսկ հանդիսականների գլխին:

«Քո մօր աչքը կուրանայ», ողբացին մի բանի պառաւ կանայք:

Դէմավանդի ձիւնափայլ գագաթը այդ միջոցին ծածկուեց թանձր և պղնձա-կարմրագոյն ամպերով և արեգակը թաքնուելով նրանց յետեւ, կարծես չէր կամենում լուսաւորել այդ սոսկալի տեսարանը. բարձրացաւ մի տաք, հեղձուցիչ բամի, որ առատ փոշի բարձրացրեց և ծածկեց հրապարակի տեսարանը ամբոխի աչքից: Այդ մռայլ օդի մէջ լսուեց մունետիկի ձայնը.

—Այսպէս կը կորչեն նրանք, որոնք կը բամահ-րեն Շահնշահի զօրութիւնը, որից դողում է համայն աշխարհը:

Տեսնելով իրանց պետի սոսկալի մահը, լուեցինե-րը, կորցնելով իրանց քաջութիւնը, սկսեցին գթութիւն պոռալ, բայց դահիճները նրանցից երկուսին ցիցերի վրայ բարձրացրին, իսկ վեցին դրին դիբ դիբ պարսպի մէջ բացուած ճեղքերում. որմնադիրները աղիւսով և կրախառն ցեխով լցրին ճեղքերը և ապա դատապարտեալների գլուխների վրայով բարձրացնելով պարիսպը, կենդանի թաղեցին նրանց պարիսպի մէջ: Յից հանուած դատապարտեալները սոսկալի տանջանքներով չարչարուելով աղաչում էին սպանել իրանց. շահգադէսների մէկի հրամանով զինուորները գնդակահաւ արին նրանց հրացաններով: Մէկի գլուխը դրին կոճղի վրայ. ափիոնի չիբուխից նա արդէն անզգայացել էլ. դահիճը երկաթեայ մեծ տապարով ջախջախեց գլուխը և ուղեղը ցայտելով տարածուեց ամեն կողմ:

—Ալլահ, Ալլահ, լսում էին միայն թոյլ մրմունջներ ամբոխի միջից:

Զուռնա-նաղարան շարունակ թնդում էր, դադարելով միայն, երբ մունետիկը դուռում էր. —այսպէս կը սատակեն նրանք, որոնք կընդդիմանան Աշխարհիս Աղօ-

Թարանի իշխանութեան, որից դողում են սարերը և ձորերը:

Ապստամբներից մնում էին երկու հոգի, որոնց պէտք է գլխատէին: Երբ դահիճները սկսեցին սրել բուժ դանակները նրանց աչքի առաջ, նրանք կովի պէս բառաչեցին և նրանց աղիողորմ լացը մինչև երկինք բարձրացաւ: Նրանք դիմեցին ամբոխին, աղաչելով.

— Ով մոռուլմանն էր, թոյլ մի տաք մեզ կովի, ոչ խարի պէս մորթեն. սաւառ արէք, որ դահիճները մեզ առանց տանջելու մորթեն:

Ամբոխը սկսեց սև, նոյն իսկ սպիտակ դրամներ նետել դահիճներին, պոռալով «սրեցէք, լաւ սրեցէք»: Դահիճները դանդաղ սրում էին, բաւական չը համարելով նետուած դրամները: Դատապարտեալները խընդրեցին նորից զայլան և սուրճ, ափիոնի չիբուխ ու ագահաբար ծխեցին: Վերջապէս դահիճները չորեցորին նրանց. յետևից բռնեցին գլուխը, մատերնին խօթեցին թածակերի մէջ և դանակը դնելով կոկորդին, սկսեցին քաշել, «շուտ, շուտ կտրիր», պոռում էին ամեն կողմից: Արիւնը սկսեց առուի պէս հոսել և երկու գլուխները նետուեցին հրապարակի վրայ: Մնմիջապէս մի քանի կանայք վազ տալով ամբոխի միջից, Թաթախեցին իրանց Թաշկինակները լճացած արեան մէջ: Մարմինների շղաձգութիւնները դեռ շարունակուում էին, իսկ գլխատուածների աչքերը չուած՝ նայում էին:

Այդ միջոցին մի սոսկալի որոտում դղրդեց երկինքը և երկիրը. կուտակուած ամպերը միանգամայն մթնացրին օրը, կայծակը փայլատակեց և ճեղքելով ամպերը խփեց սարերի գլխին. քամին նորից բարձրացրեց սոսկալի փոշի, որ աւելի մթնացրեց օդը և գրեթէ խաւար տիրեց. սոսկացած, ահաբեկուած ամբոխը կարծում էր որ ահա, ահա կայծակնահար կը լինի և չէր համարձակուում տեղից շարժուել: Ամպերի խորքում նորից Թնդաղ որոտում, այս անգամ աւելի դղրդալից, աւելի խլացուցիչ. մի հսկայական կայծակ պատուելով

Թանձր ամպերը յանկարծ լուսաւորեց և սարի գագաթը, և հրապարակը, և ցից հանուած ու գնդակահար եղած դիակները, և աչքերը դէպի երկինք չռած գլուխները, և ահաբեկուած ամբօխը. նորից տիրեց մթութիւն. Մի նոր քամի, սարսափելի շուրջով փչելով պոկեց վրանները պարանները, կանանց գլխից չարշաւները և տղամարդկանց աբանները, բայց նա վանեց և մի բանի ամպեր, ու երկնքի մի մասը պարզուեց. Ամբօխը մի քիչ շունչ առաւ և լսուեցին ձայներ.

— Երևի անմեղների արիւն թափուեց և Ալլահը կամեցաւ իր բարկութիւնը յայտնել:

— Ոչ, լսուեց յանկարծ մի այլ ձայն, Ալլահը բարկացել է, որ բաֆիր բաբինները դեռ կենդանի են աշխարհիս երեսին:

Ճիշտ այդ րոպէին հնչուեց մի հոգեւոր երգ, որ դատապարտեալ բաբինները սկսեցին խմբովին երգել:

— Անիծեալներ, անիծեալներ, ոռնաց ամբօխը, որի ֆանատիկոսական զգացումները զարթնեցին աւելի մեծ ուժգնութեամբ:

Մունետիկը գոռաց.

— Մուսուլմաններ. դուք տեսաք, թէ ինչ ահռելի պատիժների ենթարկուեցին գողերը, անառակները, ապստամբները. բայց դրանք մուսուլմաններ էին. կան այստեղ աւելի մեծ յանցաւորներ, որոնք ապստամբել են մեր սուրբ զուրանի, մեծ մարգարէի և մեր պաշտելի իմամների դէմ և քուֆր ¹⁾ են ասում, սուտ Մէհտի են ստեղծել և նրան հաւատում. դրանք բաբիններն են, որոնցից տասը հոգի պարագլուխներ բռնուել բերուել են. դրանցից երկուսը պէտք է կենդանի պրուեն, երկուսի գլուխները պէտք է ցուլերը պոկեն, իսկ վեցը պէտք է գլխատուեն:

— Արժանի են, արժանի, ոռնաց ամբօխը. դրանց արմատը պէտք է ջնջել:

1) Հապոյանք:

— Սակայն, շարունակեց մոնետիկը, պատիժը տալուց առաջ իմամ-Նուրման և շէյխ-ուլ-իսլամը կամենում են վերջին անգամ յորդորել որ ձեռք քաշեն, ուրանան իրանց մուլար դեներ և դառնան մարգարէի լոյս հաւատին. Ալլահը թող այդ քաֆիրների խաւար սիրտը լուսաւորէ:

— Ամեն, պոռաց ամբոխը:

Բաբիններին խարաղանով քշեցին դէպի վրանը, ուր բազմած էին երկու կրօնապետները, սադրաղամը և ներքինապետը: Խաղաղ անդորրութիւն տիրում էր բաբինների դէմքի վրայ. վախի, սարսափի հետքն անգամ չէր նկատուում. միայն երիտասարդ բաբին, որ գնում էր պարագլուխ ծերունու յետևից, գունաթափուած էր և անդադար կրկնում էր:

— Ձեմ կարող հայր, չեմ կարող տանել այդ տանջանքները և, վերջապէս, ով պէտք է պահէ մօրս քեզանից յետոյ.

— Ձաւակս, կանգ առնելով և անհուն գլծով նայելով օրդու վրայ ասաց ծերունին. քո ժամը դեռ չէ հասած, քեզ բռնադատել չեմ կարող, հետևիւր սրտիդ թելադրութեան և աղօթիւր հօրդ համար:

Երիտասարդը չոքեց, հայրը ձեռները դրաւ գլխին և օրհնեց, ապա շտապ շտապ առաջ անցաւ ու կանգնեց վրանի առաջ միւս ընկերների հետ: Երիտասարդը մի քիչ հեռու առանձին կանգնեց և գլուխ տալով կրօնապետներին, ասաց.

— Ես բաբի չեմ այլ ևս, ես մուսուլման եմ, ազատեցէք ինձ պատժից:

Եւ արտասանեց բարձրաձայն իսլամի հաւատոյ հանգանակն—«Ձը կայ Աստուած բացի Ալլահից և Մահմէդը նրա մարգարէն»:

Ներքինապետը ծլունկ եղաւ տեղից, համբուրեց երիտասարդի ճակատը և ամենքն պոռացին.

— Օրհնեալ է Ալլահը, մարգարէն իր հրաշքը ցոյց տուեց:

Երիտասարդին տարան վրանը:

— Սալաւաթ, սալաւաթ, պոռաց ամբոխը:

Ծերունի բաբիի դէմքը համակուեց տխրութեամբ. նա նայեց իր ընկերներին և ասաց նրանց.

— Եթէ ձեր ժամն ևս չէ հասել, եթէ ձեզ պատրաստ և կազմ չէք գտնում անանցաւոր և յաւիտենական արքայութեան համար, կարող էք հետեւել որդուս:

— Քաւ լիցի, բաւ լիցի, միաբերան աղաղակեցին ինն բաբիները:

Եւ ծունկ չորելով, ամենքը բարձրաձայն կարդացին.

«Դաւանում ենք և խոստովանում, ով Աստուած, որ դու յայտնեցիր մեզ ճշմարտութեան արեւը. վկայում ենք, որ չը կայ ուրիշ հազգ—ճշմարտութիւն—բացի նրանից, որ դու յայտնագործեցիր մեզ. դաւանում ենք, որ ոչ ոք չէ կարող ոչ դովել բեզ, ոչ երեւակայել: Ով մեր Աստուած, մի յետ մզիր մեզ, որ կառչել ենք քո կրօնից յոյսի մատերով»:

Ամբոխը, որ շրջապատել էր իսլամի այդ հաւատուրացեալներին, նոյն իսկ կրօնապետները և դահիճները, թմրած և շլացած այն վեհութեան ազդեցութեամբ, որ տպաւորուած էր բաբիների դէմքերի վրայ, լուռ լսում էին և ոչ ոք չը խանգարեց այդ աղօթքը: Առաջինը թմրութիւնից սթափեց ներքինապետը, որ իր կանացի, սուր, անհաճոյ ձայնով սուլեց.

Սրանք քուճեք են կարդում, սրանց լեզուն պէտք է կտրել տակից և շների առաջ ձգել:

Դահիճները վրայ պրծան:

— Սպասեցէք, ասաց շէյխ-ուլ-իսլամը, գուցէ, այս մոլորեալներին խելքի բերենք:

Եւ դառնալով բաբիներին, հրամայեց. — Վեր կացէք:

Բաբիները անմուռնչ հնազանդեցին:

— Դուք ընդունում էք, որ Ալլահը մի է, որ նա հազգ—ճշմարտութիւն է:

— Ընդունում եմք և հաւատում:

Ամենքի դէմքի վրայ խորին զարմայր արտայայտուեց:

Շէյխ-ուլ-իսլամը շարունակեց.

— Ընդունում էք, որ Մահտին պէտք է գայ:

— Ընդունում ենք:

— Ուրեմն էլ ինչի մէջն է ձեր և մեր զանազանութիւնը, ինչի համար ձեզ դահճի ձեռքն էք տալիս:

— Ոչ, ասաց ծերունի բաբին, զանազանութիւնը մեծ է. Ալլահը նոյն ինքն հագգն է, ճշմարտութիւնը. Մահմէդը նոյնպիսի մարգարէ և առաքեալ է, ինչպէս Աբրահամը, Մովսէսը, Յիսուսը, որոնց բերանով Աստուած յայտնագործել է մարդկանց ճշմարտութիւններ, բայց ոչ վերջնական ճշմարտութիւնը. վերջնական, յաւիտենական ճշմարտութիւն նա պէտք է աւանդէ Մահտիի բերանով, դռնով և այդ դուռը, բաբը, այդ Մահտին այսօր եկել է և բերել մեզ վերջնական ճշմարտութիւնը:

— Դու սուտ ես խօսում, գարշելի ծերունի. Մահտին երբ գայ, պէտք է նուաճէ իր զօրքով բոլոր աշխարհը և հպատակեցնէ իսլամին. ո՛ր է նրա զօրքը, ո՛ր է նրա զօրութիւնը. ինչո՞ւ բոլոր աշխարհը չը նուաճեց և իսլամի ոտքի տակ չը դրեց:

— Հէնց այդտեղ է ձեր մոլորութիւնը. Մահտին չը պէտք է իր թագաւորութիւնը, իր զօրութիւնը հաստատէ դիակների վրայ, այլ մարդկանց սրտերի մէջ. նա պէտք է նուաճէ սրտերը:

— Ուրեմն, ձեր կարծիքով, մուսուլմանը ոչ մի առաւելութիւն չունի:

— Ոչ. մուսուլման, հրէայ, քրիստոնեայ, մօլթանի ամենքը մի են և հաւասար, ամենքը եղբայրներ են, չը կայ ընտրեալ. ինքիհաղ և իթքիճագ—համերաշխութիւն և միութիւն մարդկային բոլոր յեղերի մէջ—ահա մեր հաւատը, ահա վերջնական ճշմարտութիւնը:

— Անէծք, անէծք, քուֆր է խօսում այս անիծեա-

լը, պոռացին կրօնապետները և ներքինապետը, տարէք սրանց և սատակեցրէք:

— Զեր սուրբ՝ մեր պարանոցը, յարեց ծերունին, դուք կարող էք սպանել միայն մեր մարմինը, բայց ոչ մեր հոգին. մենք այսօր տաան ենք, հարիւր, վաղն կը դառնանք հազար, տաան հազար, միլիօն. կը գայ ժամանակ երբ ոչ մեծ կը լինի, ոչ փոքր, ոչ ազնուական, ոչ սամիկ, ոչ աղքատ, ոչ հարուստ, ոչ իշխող, ոչ հպատակ, ոչ տէր, ոչ ծառայ. ամենքը մի կը լինեն, ամենքը Ալլահի որդիք կը կոչուեն:

Ամբօխը շնչասպառ լսում էր ծերունու խօսքերը. ամենքի դէմքի վրայ խորին զարմանք էր կարդացուում. միթէ սրանք բաֆիրներ են. սրանք կատարեալ, ճշմարիտ մուսլիմներ են: Ոչ մեծ կը լինի, ոչ փոքր, ոչ աղքատ, ոչ հարուստ — որպիսի երանութիւն. ուրեմն այլ ևս քաղցած չենք քնի ոչ մենք, ոչ մեր երեխաները. ուրեմն մեզ այլ եւս ճիպօտներով չեն ծեծի, մեզ չեն հարստահարիւ: Հոգեբանը, անշուշտ, կը կարդար այս մտածմունքը այն բազմաթիւ մշակների, համալսների, կիսաքաղցած և կիսամերկ արհեստավարների դէմքի վրայ, որոնք մի քանի րոպէ առաջ, պատրաստ էին կտոր կտոր անել այդ բաբիներին, համարելով նրանց թշնամի Ալլահի, ընկեր սատանայի և բաժին դժոխքի: Նա, այդ ամբօխը, այլ ևս չէր ուռնում, անէծք չէր կարդում. սերմը, բարի սերմը ընկել էր պարարտ հողի վրայ և ապագայում առատ հունձ պէտք է տար...

Տեսնելով բաբի ծերունու խօսքերի ազդեցութիւնը ամբօխի վրայ, կրօնապետները և ներքինապետը շտապեցին հրամայել դահճապետին գործադրել պատիժը:

— Սրանք հայհոյում են Ալլահին և մեծ մարդարէին, պոռացին նրանք. սրանց շունչը պղծում է երկիրը:

Հնչեց զուռնահնարարան. դատապարտեալները տարուեցան հրապարակի կենտրոնը, երկուսին դահիճները կապեցին սիւններից, երկաթէ շղթաներ անցրին

Նրանց պարանոցով և այդ շղթաները կապեցին մի զոյգ գոմէշի և մի զոյգ եզների լուծից. երկուսին նստացրին գետնի վրայ, նրանց վրայ ու չորս կողմը թափեցին սեւ նաւթ ու դիզեցին ցախ ու փայտ: Մնացած հինգին չորեցրին և դահիճները հանելով իրանց բութ, ժանգոտած դանակները, սկսեցին պուռալ:

— Դէ տուէք մեր վարձը, որ սրենք, եթէ ոչ ոչ խարի պէս կը մորթենք:

Բարերները սկսեցին աղօթել և երգել:

— Ուրեմն ոչ ոք այս շների համար ոչինչ չէ տալիս, ասացին դահիճները և դառնալով բարերներին. «ձեր գլուխը մի բիստի¹⁾ անգամ չարժէ, անհաւատ շներ»:

Յանկարծ ամբոխի միջից դուրս եկան մի քանի հոգի և ձգեցին դահիճներին առաջ մի բուռ սպիտակ դռաններ: Դրանք հայեր էին և հրէաներ:

— Ահ, էրմանի, եահուդի, դուք էլ ախր սրանց նման քաֆիրներ էք, ծիծաղեցին դահիճները և հաւաքելով դրամները, սկսեցին սրել դանակները:

Ամբոխը պահպանում էր խորին, մեռելային լռութիւն. նրա սրտի մէջ մտել էր արդէն կասկածը. «այս մարդիկ արդար են և անմեղ, սրանք մեր բարեկամներն են»: Եւ այն արիութիւնը, այն ուրախութիւնը, որով այդ մարդիկ պատրաստուում էին մեռնելու, դիտում էին, անտարբեր, դահիճների պատրաստութիւնները և տանջանքի գործիքները՝ զարմացրել, ապշեցրել էին ամբոխին: Միթէ չար, ամբարիշտ կարող են լինել այն մարդիկ, որոնք բարոգում են սէր, գթութիւն, եղբայրսիրութիւն, որոնք ողորմում են աղքատներին, տնանկներին, նրանց եղբայր, ընկեր են առնուանում:

Յանկարծ մի սարսափելի բոց բռնկեց. դահիճները վառել էին կենդանի ջահերին. մուխը, կրակը բարձրա-

¹⁾ Գէս կոպէկ:

նայով օդի մէջ, ծածկեցին նահատակներին: Վախեցած այդ կրակից և անհանգստացած տաքութիւնից գոմէշները և եզները երբ մանաւանդ զգացին խարազանի հարուածները իրանց մէջքին, կատաղած, այնպիսի ուժգին շարժումն դորձեցին և ձգեցին շղթաները, որ բաբինների գլուխները մի ականթարթում պոկուեցին և տաք արիւնը վշվշաց ու ողողեց շրջապատողներին:

Թանձր, մռայլ, սև ամպերը, ուրոնք նորից կուտակուել և բռնել էին ամբողջ երկնակամարը, այդ միջոցին թնդացին այնպիսի սաստիկ ուրտումով, որ ամբողջը ցնցուեց և սարսափած «Ալլահ, Ալլահ» աղաղակեց. որոտը սաստկացաւ, կայծակները փայլատակեցին, և խաւարը գրեթէ պատեց. վախը մտաւ ամենքի սիրտը. թուում էր, թէ ահա մի սարսափելի բան պէտք է պատահի, երկինքը փուլ պէտք է գայ, երկիրը պէտք է պատռուի և համատարած լռութեան մէջ լսում էին միայն մի բանի զարհուրած ձայներ. «Վայ մեզ, վայ մեզ, արդար արիւն թափուեց»: Յանկարծ մի ահեղ կայծակ նորից փայլատակեց, պատռեց ամպերը և գընաց խփեց Շահի մզկիթի գլխին և երբ դրանից յետոյ խաւարը սկսեց քիչ քիչ ցլուել, փոթորիկը հանդարտուեց, երկինքը բացուեց, սարսափած ամբոխի առաջ պատկերացան հինգ բաբինների գլուխները, որոնք դահիճները շարել էին իրար կողքի, դիակները մօտ, իսկ խաւարից բարձրանում էր դեռ մուխ և ճենճերահոտ:

Անձրեւը սկսեց տեղալ. ամենքը սկսեցին փախչել և մի բանի լուպէից յետոյ ահագին հրապարակը սկսեց դատարկուել. դահիճները սկսեցին երկար կարթերով քաշել դիակները և նետել հրապարակի ներքեւի ծայրում գտնուած խանդաքը ¹⁾:

Վրանների առաջ խռնուել էին ֆէրրաշները, շաթիրները. շահագրէները նստեցին իրանց ոսկեօտար ձիերի վրայ: Դուրս եկաւ և իմամ: Նուման սադրաղամի

¹⁾ Խրամատ

ու ներքինապետի ընկերակցութեամբ և երբ վերջինս համբուրում էր նրա քղանցքները, կրօնապետը նստելով իր սպիտակ էշի վրայ, ասաց. «Աղա սաղ-րազամ, ջհուդ-ների խնդիրը վերջացաւ. հաստատուեց իմ առաջ, որ ջհուդ աղջկան սէյիդը բռնի կերպով տարել է, ուստի և ես ազատութեան փիթվայ տուի այսօր առաւօտեան, բայց աղջիկը առժամանակ կը մնայ իմ տանը, դուք է կարողանանք մեր սուրբ հաւատին բերել նրան»:

Սաղ-րազամը շնորհակալութիւն յայտնեց և կրօնապետը, իր թալարաներից հետեւում, մեկնեց իր տունը:

Մի սէյիդ, որ լաւ լսել էր իմամ-ջումայի խօսքերը, գունաթափուած, բռունցքը շարժեց կրօնապետի յետեւից և աղաղակեց.

— Ես վրէժս կառնեմ, ես այդպէս չեմ թողնի, ես ցոյց կը տամ ամենքիդ:

— Ես զգուշացրի ձեզ, աղա սէյիդ, որ իմամ-ջուման սիրում է գեօղալներին, ձեռքը դնելով սէյիդի ուսին ասաց Սէլիմ շաթիրը, որ վաղուց հետեւում էր սէյիդի շարժումներին:

— Սյդ դու ես, հաջի Սէլիմ. իմամ-Ռիզան վկայ, որ ես վրէժս կը հանեմ, բայց ինձ պէտք է ապացոյց...

— Ապացոյց, ես ձեզ կը տամ. եկէք միայն այս երեկոյ իմամ-ջումայի տունը, շշնջաց Սէլիմը սէյիդի ականջին և արագ բայլերով հեռացաւ:

XVI

Միհարէներէից հնչում էին երեկոյեան եզանները, հրաւիրելով բարեպաշտ մուսլիմներին աղօթքի կանգնել և հանգստանալ ցերեկուայ աշխատութիւններից: Թէհ-րանի ահաբեկուած ժողովուրդը շտապել էր փակուել իր տների մէջ և փողոցներում շատ քիչ անցուղարձ կար: Միայն իմամ-ջումայի տան առաջ կանգնած էին մի քանի հոգի և զռնապանը երգում հաւատ էր ա-

նում, որ աղան, յոգնած, եկել պառկել է, պատուիրել է ոչ ոքի ներս չը թողնել ու արձակել է բոլոր գրագիրներին։ Եւ մինչ դռնապանը բշելով այդ անժամանակ եկած խնդրատուներին, կամենում էր մեծ դուռն փակել։ Նրա առաջ յայտնուեց Սէլիմ չաթիրը և սալամ տալով խնդրեց կանչել հարամխանից Եասաման աղախնուն, ասելով որ Բէգլար-բէգու կինը, շահագրէ խանըմը մի յանձնարարութիւն է արել Լէյլա խանըմին և պէտք է անպատճառ իսկոյն հաղորդել։

— Դէ որ այդպէս է, ասաց ծերունի դռնապանը, դու մի ղէյլան չաղ արա, ես գնամ կանչեմ Եասամանին։

Եւ ծերունին, բարձրացնելով վարագոյրը, մտաւ հարամխանի պարտէզը։

Սէլիմը անմիջապէս բացեց մեծ դուռը և շուտցրեց. մի ըրպէից յետոյ փողոցի ծայրին կանգնած երիտասարդ սէյիդը ներս մտաւ նախագաւիթը։ Սէլիմը բարձրացրեց բիրունին տանող դռան վարագոյրը և ասաց սէյիդին. «շուտ մտիւր, ոչ որ չը կայ. կը գնաս կը մտնես մեծ թալարը, այնտեղ ականջ կը դնես, թէ ինչ է անցնում կողքի սենեակում և կարող ես տեսնել թէ ինչ է անում աղան. դէպի առանձնարանը տանող սենեակի դուռը փակուած չի լինի. ի սէր Ալլահի այնպէս արա, որ աղան ոտքիդ ձայնը չը լսի. երբ դուրս գաս, կամաց եկ, դուռը հանդարտ բաց, ծերունին խոր քնացող է, չի լսի, և գնա։

— Միամիտ մնայ, պատասխանեց սէյիդը։

Եւ վարագոյրը ընկաւ նրա յետեւից։ Այդ միջոցին եկաւ ծերունի դռնապանը, ասելով. «ահա և գեղեցիկ Եասամանը»։

Խափշիկուէին զայրացաւ.

— Տես, տես, այս քաֆթառն ևս գեղեցկութեան մասին է խօսում։

— Ինչո՞ւ չեմ խօսի, ես ումից պակաս եմ։ Ալլահը վկայ, որ պէտք է այն ջհուդ աղախնին մոռուլման

չինեմ և ինձ կին առնեմ: ոհ, Սէլիմ, որքան գեղեցիկ էր անիծեալը, երբ էզանից մի քիչ առաջ անցկացաւ առաջիցս ուրախ ուրախ. այնքան ուրախ էր, որ կարծես աշխարհիս թագաւորութիւնը իրան էին տուել:

— Ի հարկէ ուրախ կը լինէր, ասաց Եասամանը, աղան այսօր ֆիթվայ արձակեց, որ ջհուդները արդար են և Եսթերը սէյիդի կինը չէ. ահա այդ ֆիթվան աղան տուեց Եսթերին, նա էլ տուեց իր աղախնին, որ տանի տայ ջհուդներին. հիմա ինչքան ուրախացած կը լինեն:

— Այդ լաւ բան չի արել աղան. շատ զարմանում եմ: ինչու հապա ջհուդ աղջկան, Եսթերին բաց չի թողնում:

— Որովհետեւ կամենում է համոզել նրան մուսուլմանութիւն ընդունել. աղան ասում է՝ ափսոս է այդպիսի նազանի, գեղեցիկ աղջիկը ջհուդ լինի:

— Ահ, ինչ լաւ կը լինի, այն ժամանակ նրա աղախին Ռեբեկան եւս մուսուլման կը դառնայ և ես նրան կուղեմ. ոհ, անիծեալ աղջիկն խելքս հետն տալաւ:

— Լաւ, ամու, բարով մուրադիդ հասնես, դու ղէյլանդ ծխիր, ես Եասամանին ասեմ ինչ որ խանըմըս հրամայել է:

Եւ երկուսն էլ դուրս եկան փողոց:

— Ահ, աղա Սէլիմ, ասաց խափշիկուհին, խեղճ Եսթերը յոյս ունէր, որ դու կ'ազատես նրան. Լէյլա խանըմը սաստիկ բարկացած է քեզ դէմ: Եսթերն արդէն պատրաստուում է աղայի մօտ գնալ և մի երկու ժամից յետոյ նրա բանը պրծած կը լինի. խեղճը ցաւից կը մեռնի, բայց Լէյլա խանըմը որոշել է խափանել և թոյլ չը տալ:

— Դու ասա երկուսին էլ, որ միամիտ մնան, ես ինչ ասել եմ, կը կատարեմ: Լէյլա խանըմը թող տեղն հանդարտ նստի. կատարել ես, ինչ որ պատուիրել եմ:

հօ չես փակել աղայի սենեակից դէպի թալարը տանող դուռը:

—Ոչ, բայց ինչի համար ես կամենում որ դուռը բաց մնայ, բանի որ թալարում ոչ ոք չը կայ. աղան ճամբել է ամենքին:

—Այդ յետոյ կ'իմանաս, այժմ մնաս բարեւ. մնաս բարեւ, ամուս, ասաց Սէլիմը դռնապանին և դուրս գնաց:

Մութը արդէն կոխել էր, փողոցում ոչ մի ձայն չէր լսում, երկինքը ամպամած էր, ոչ մի աստղ չէր փայլում և գիշերուայ խաւարը աւելի սաստկացել էր: Սէլիմը նստեց դռան դրսի սաքուռի վրայ և հանելով ջիբից չիբուխը, ծխախոտի քսակը, լցրեց չիբուխը ու սկսեց ծխել: Նա սաստիկ յուզուած էր. իր մտքի մէջ վաղուց երկնած և յղացած վրէժխնդրութեան ժամը մօտեցած տեսնելով, նա սաստիկ երկիւղ էր կրում, որ չը յաջողուի. սէյիդի մէջ նա տեսնում էր Ալլահից ուղարկուած այն ձեռքը, որ պէտք է կատարէր արդար վրէժխնդրութեան ակտը. նրան սկզբում տանջում էր այն միտքը, թէ մեղաւոր իմամ-շումայի հետ նա զոհում է և անմեղ հրէայ աղջկան, Եսթերին, որովհետեւ սէյիդը դժուար թէ խնայէ նրան, բայց, նա շատ էլ հոգս չէր անում այդ մասին. նախ՝ ինչ մեծ բան է, եթէ մի ջհուդ աղջիկ զոհուի. երկրորդ, առանց Ալլահի կամքի, աղամորդու գլխից մի մազ անգամ չի ընկնի և Եսթերի ճակատին երեւի այդպէս է գրուած ի վերուստ, որ նա սէյիդի ձեռքով սպանուի... Այդ մտածմունքները հանդարտացրին Սէլիմին և նա, կծկուած սաքուռի խորքում, սպասում էր: Ներսից ոչ մի ձայն, աղմուկ չէր լսում:

Ծերունի դռնապանը փակելով դուռը Սէլիմի յետեւից և բանալին կախելով գաւթի պատից, ծխեց ղէյլանը, ապա գրպանից հանեց փոքրիկ տուպը, կլլեց ափիոնի երկու դեղհատ և շուտով նա խռմիացրեց,

քնում՝ անոյշ երազներ տեսնելով և գրկելով հրէայ աղախներն...:

Երիտասարդ սէյիդը իրան միայնակ գտաւ ընդարձակ բակի մէջ. նա շատ լաւ ծանօթ էր իմամ-ջումայի արտաքին կացարանի տեղագրութեան, ուստի և վրստահ, առանց վարանելու, մթութեան մէջ նա դիմեց նախասենեակը, ուր ցերեկը նստում էին երկրորդական գրագիրները, թալաբանները. ըստ սովորութեան, բոլոր դռները բաց էին, ուստի նա հեշտութեամբ մտաւ ընդարձակ թալարը և նստելով վարագոյրի մօտ, սրեց ականջը: Նա արդէն որոշել էր ինչ ասել, եթէ մէկը վրայ հասնէր. «Աղան իրան հրամայել է երկու օր առաջ գալ իր գործի վճիռն իմանալ, և նա եկել սպասում է»: Սկզբում մթութեան մէջ նա ոչինչ չը նկատեց, բայց երբ աչքերը հեղհեռէ վարժուեցին, նա նրկատեց մի աղօտ լոյս թալարի վերին ծայրի դռնի ճեղքից. նա գիտէր, որ այդ դուռը տանում է աղայի առանձնասենեակը, հարամխանան. ուրեմն այնտեղ մարդ կայ, գուցէ ինքն աղան, և Եսթերը նրա դրկումն է: Այս մտքից նա յանկարծ ծլունկ եղաւ և քայլեց թալարում. կօշիկները նախասենեակում հանած լինելով, նա քայլում էր միայն գուլբա հագած, փափուկ գորգերի վրայ ուստի և ոտնաձայնը չէր կարող լսուել: Անշուշտ, լուռ, նա հասաւ դռան, որի կիսաբաց ճեղքից ներս էր մտնում աղօտ լոյսը: Նրա սիրտը այնպէս էր բաբախում սաստիկ, որ քիչ էր մնում կուրծքը պատռի դուրս պրծնի: Խանդոտութիւնը, կասկածը այրում, տոչորում էին նրան և սակայն, նա դեռ չէր կամենում հաւատալ, որ իմամ-ջուման, սրբութեամբ և առաքինութեամբ հռչակուած ծերունին, այն խստակրօն և խստապահանջ բահանայապետը չլանար մի ջրհուդ աղջկանից և ոտնակոխ անէր իսլամի նուիրական պատուիրանները: «Ով գիտէ, մտածում էր նա, այդ անիրաւ շաթիր Սէլիմը խաբեց ինձ և կամեցաւ թակարդի մէջ ձգել»: Կիսաբաց դռան ճեղքը թոյլ էր տա-

լիս լաւ նկատել սենեակի մէջ անցած դարձածը: Նա նայեց. սենեակի գլխին, ճիշտ դռան հանդէպ, սալադայի վրայ նստած էր իմամ-ջուման, առանց չալմայի, ճաղատ գլխով, պարեգօտը հանած, գօտին քակած. նա միայն մի երկար սպիտակ շապիկ ունէր հագած և մի փոխան, ու շապիկի վրայից մի թիրմա քուլալէ: Նրա դէմքը կարծես երիտասարդական աշխոյժ էր արտայայտում. աչքերը, կատուի բիբերի պէս փայլում էին. անհանդարտ շարժումներ էր անում: Նա ծխում էր ղէյլան. այդ նշաններէց սէյիդը հասկացաւ. որ աղան մէջուն է կուլ տուել. «ահ, ուրեմն ճիշտ է, ջհուդ աղջկայ համար է», մտածեց նա և արիւնը խփեց նրա գլխին. զայրոյթից ձեռները, ոտները դողացին և բիշ էր մնում ընկնի:

Իմամ-ջուման ղէյլան էր ծխում: սենեակի մէջ տեղ, կաշուէ սփռոցի վրայ դարսուած էին զանազան օշարակների սրուակներ, պտուղներ, քաղցրաւենիք, շաքարեղէն և խմորեղէն, սակայն ուրիշ ոչ ոք չը կար. պարզ էր, որ աղան սպասում էր մէկին. սալադայի կողքին ձգուած էր անկողին. «իսկ եթէ իր կանանց մէկին է սպասում և ոչ եսթերին», անցաւ յանկարծ սէյիդի մտքով: Եւ նա մի տեսակ թեթեւութիւն զգաց, կարծես մի ծանր բար բարձուեց նրա կրծքից:

Յանկարծ իմամ-ջուման ծափ տուեց. մի քիչ յետոյ ներս մտաւ մի կին, որի ձայնից սէյիդը ճանաչեց եասամանին, որ ասաց. «ի՛նչ էք հրամայում»:

— Ես չասացի՞ ջհուդ աղջկան կանչիր այստեղ, ինչու է ուշանում:

Սէյիդի աչքերը արիւնով լցուեցան. «անիծեալ», մրմնջաց նա:

— Այս րոպէին կը գայ, լսուեց Եասամանի ձայնը. նա հագնուում է:

— Ուրեմն ճիշտ է Սէյիդի ասածը, ուրեմն այս անիծեալը խաբեբայի մէկն է եղել և ջհուդ աղջկայ գեղեցկութեան համար այնպիսի ֆիթվայ է տուել: Ահ,

դու կամենում ես իմ որսը ձեռքիցս խլել, աղա իմամ-
ջումայ, բեզ շատ թանգ կը նստի այդ:

Եւ սէյիդը ձեռքը տարաւ մէջքը և գօտիի մէջ
թաքցրած մի կէռ խանչալ հանեց ու կոխեց գօտու
մէջ, առաջից: «Ուրեմն այդ անիծեալ ջհուդ աղջիկն ևս
համաձայնել է սրա հարճը դառնալ, որպէս զի ազատի
իր մուռտառ ջհուդներին և արձակուի ինձանից: Դեզ
էլ ցոյց կը տամ, անզգամ աղջիկ» — մտքում որոտում էր
սէյիդը:

Վարադոյրը բարձրացաւ և ներս մտաւ Եսթերը.
սէյիդը տեսաւ նրան, որովհետեւ նա կանգնեց սենեա-
կի մէջ տեղ, սփռոցի գլխին ու խոր գլուխ տուեց ա-
ղային: Նա հագել էր զարդարուն շորեր, ձգել էր ա-
պարանջաններ և օղեր, սնգուրել էր յօնքերը և այն-
պէս գեղեցկացել էր, որ նմանում էր քաջած պատ-
կերի: Դէմքը սակայն վշտահար էր, մի քիչ դալուկ, որ
աւելի ուժեղացնում էր գեղեցկութիւնը:

Հոգեկան ծանր տանջանքներից, իր սրտի մէջ
միջուած յուսահատ պայքարից յետոյ, նա եկել էր այն
որոշման, որ պէտք է հրաժարուել անձնական երջան-
կութիւնից և զոհել իրան, բայց այդ զոհը նա չէր կա-
մենում անել, ծախելով իրան: Երբ առաւօտը, իմամ-
ջուման յանձնեց իրան ֆիթվան, որ ապացուցանում
էր հրէաների անմեղութիւնը, նա յայտնեց, որ եթէ
Եսթերը կամենայ խաբել իրան, խոստումը չը կատարել,
նա ֆիթվան կեղծ կը հրատարակէ և հրէաները չեն ա-
զատուի ջհուդ-բուշանից: Եսթերը հաստատեց խոստումը,
Ռեբեկայի ձեռքով ուղարկեց ըաբիներին ազատութեան
թուղթը, պատուիրելով նրան ծածուկ ասել Սաուղին,
որ նա չը կասկածի իր նշանածի անմեղութեան, հաւա-
տարմութեան մասին և նախ քան նրան անիծելը, սպա-
սէ մի քանի ժամանակ: Զոհել իր կուսութիւնը վաւա-
շոտ ատելի ծերունուն — նա սոսկում էր այդ մտքից և
գերադաս էր համարում մեռնել, սպանել իրան: Որքան
նա լացեց, երբ հասաւ ժամը գնալու իմամ-ջումայի

մօտ. նրա հետ լացում էր և Լէյլա-խանըմը, որ նոյն-պէս դռնել էր իր կուսական տարիները, թարմութիւնը այդ զգուելի ծերութենուն: Լէյլա-խանըմը շատ լաւ գիտէր, թէ ինչու իմամ-Ղուման այնպէս էր կարգադրել, որ այդ օրը ճամբել էր բոլոր սպասաւորներին, հարէմի կանանց պատուիրել էր, որ կարող են գնալ իրանց ծնող-ներին և ազգականների տները և միայն ծեր դռնապանն էր մնացել, որին պատուիրել էր ոչ ոքի չընդունել: Իրան ևս իմամ-Ղուման առաջարկել էր հիւր գնալ հօրը տունը, բայց նա, հիւանդութիւնը պատրուակ բերելով, մնացել էր. այն ժամանակ ծերունի վաւաշտը յայտնել էր նրան որ մտադիր է սիղայ անել Եսթերին և դրանով ջհուդ ազգիկան դժոխքից ազատել: Իբրև բարի մուսուլմանուհի, Լէյլա Խանըմը պարտաւոր էր միայն ուրախանալ, որ սուրբ մարդը, բարի նախանձախնդրութեամբ, աշխատում է աւելացնել մուսուլմանների թիւը և գանդատուել էր միայն, որ երևի աղան ձանձրացել է իրանից, երևի պառուել է ինքն:

— Ոչ, իմ սիրուն, նազելի Լէյլա, դու իմ աչքի լոյսն ես, պատասխանել էր աղան. մի բարկացիր, էգուց գիշեր անպատճառ բեզ հետ կ'անցնեմ, բոնախոսն աչքերդ կը համբուրեմ:

«Երանի թէ այս օր իսկ մեռնէիր, մտածել էր Լէյլա Խանըմը. ես էլ, խեղճ Եսթերն էլ կ'ազատուէինք բոճիրաններից»:

Իմամ-Ղուման պատուիրել էր, որ Եասամանը լաւ սեղան պատրաստի իր սենեակում: Լէյլա Խանըմը, տեսնելով Եսթերի աղի արտասուքը, աշխատում էր մխիթարել նրան. «Ինչ արած, Ալլահը այսպէս է ստեղծել կնոջ, մենք պէտք է տղամարդկանց ստրկուհին, հաճոյքի առարկան դառնանք. մենք չենք կարող մեր եարի¹⁾»

¹⁾ Եար—ընկեր, սիրական. պարսից բանաստեղծութիւնների մէջ մէջ լաճախ զորձածուող բառ:

հետ ամուսնանալ: Աստուած ողորմած է. ով գիտէ դեռ ինչեր կարող են պատահել»,

Լէյլա խանրմը դեռ սրտում մի անորոշ յոյս ունէր, թէ Սէլիմը կ'ազատի խեղճ Եսթերին: Նա ոչինչ չը գիտէր Սէլիմի ծրագրի մասին. վերջինս, որքան էլ սիրում էր նրան, բայց այն համոզմունքով, թէ «կինը, իբրև երկար մաղեր ունեցող, կարճամիտ է և կնոջ չը պէտք է գաղտնիք հաւատալ», Թագցրել էր նրանից իր գաղտնիքը:

— Ոչ, ոչ, ասաց Եսթերը, ինձ միայն մահը կարող է ազատել. ես միայն խնդրում եմ քեզանից Լէյլա, շուտ իմաց տալ հօրս և նշանածիս, եթէ ինձ հետ մի բան պատահի:

— Բայց ինչ կարող է պատահել:

— Ով գիտէ, ցաւից, վախից կամ զգուանքից սիրտս կարող է պատռուել:

Եւ ծածուկ թարցնելով փոքրիկ խէնջարը ու թոյնի տուփը ծոցում, շապկի մէջ, նա համբուրեց Լէյլային ու մտաւ իմամ-ջումայի առանձնասենեակը: Ծերունու աչքերը փայլեցին ուրախութեամբ. մէջուներ, որ նրա վաղածանօթ գէրվիչը պատրաստել էր գոհարեղէնից, սկսել էր իր ազդեցութիւնը գործել: Եսթերի գեղեցկութիւնը չլացրեց նրան:

— Ոհ, հրեշտակս, մօտ, մօտ եկ, համբուրեմ այդ նռնի նման կարմիր շրթուներդ, ուտեմ այդ համեղ թրչերդ, արտասանեց նա բանաստեղծի ոտանաւորներով: Տես ինչ ընծայ եմ պատրաստել քեզ համար:

Եսթերը քարացած կանգնել էր. իմամ-ջուման վեր կացաւ. աղջիկը ձեռքը տարաւ ծոցը և հանելով խէնջարը, մտքում կարդաց աղօթք ու տաքաւ սուր ծայրը դէպի կուրծքը. յանկարծ մի զօրեղ հարուած տապալեց նրան պատի տակ և մի սոսկալի ձայն «այ դուք անամօթներ, ես ձեզ ցոյց կը տամ» հնչեց նրա ականջին: Եսթերը միայն այս նկատեց, որ մի խէնջար խըրուեց իմամ-ջումայի կուրծքը, արիւնը ֆշշաց և երկու

կատաղի, վայրագ աչքեր նայեցին նրան: Իմամ-Նուման ժամանակ չունեցաւ նոյն իսկ ախ բաշելու և փռուեց գետնին: Սոսկումը ցնցեց եսթերին. նա սթափեց, ցայտեց և իր փորրիկ խէնջարը ու թոյնի տուփը ձեռքից բաց թողնելով, սկսեց փախչել, ու հարայ տալ: «Այ, անզգամ, դու կարծում ես քեզ սաղ կը թողնեմ», լսեց յետեւից սէյիդի ձայնը, որ խէնջարը հանելով արդէն մեռած իմամ-Նումանյի սրտից, վազեց եսթերի յետեւից, բայց երբ մտաւ երկրորդ սենեակը, որ բաժանում էր հարէմխանայի մասը առանձնասենեակից, նա յանկարծ կանգ առաւ. այդ սենեակի դռան կանգնած էր մի այլ կին. դա Լէյլան էր, որ, անհանգիստ՝ եսթերի մասին, ուղարկել էր եասամանին քնելու, իսկ ինքն դռան յետն դարանամուտ՝ հսկում էր: Սէյիդի աղաղակը, երբ սա սլացել էր իր խէնջարով իմամ-Նումանյի վրայ, նա լսելով, բացել էր դուռը. տեսնելով եսթերին լեղապատառ վազելիս, նրա յետեւից սէյիդին արիւնաթաթախ խէնջարը ձեռքում, նա հասկացել էր Սէլիմի արածը: Նրա երեւալը փրկեց եսթերին. հէնց որ սէյիդն կանգ առաւ, Լէյլան բաշեց եսթերի ձեռքից և դուռն անմիջապէս փակեց: Նրա առաջին շարժումն, առաջին դրդումն եղաւ հարայ տալ, օգնութիւն կանչել: Եսթերն փռուել էր դորդի վրայ ուշաթափ ու կեանքի նշոյլ չէր ցոյց տալիս: Բայց մի սոսկալի միտք յանկարծ կայծակի նման անցաւ Լէյլայի գլխում: աղմուկ հանել, ցոյց տալ և յայտնել որ մարդասպանը սէյիդն է, միթէ դրանով նա վտանգի չի ենթարկի և Սէլիմին. չէ որ կարող է հաստատուել, վերջապէս սէյիդն ինքն տանջանքներից ստիպուած կարող է խոստովանել, որ իրան ճանապարհ ցոյց տուողն եղել է Սէլիմը: Այդ միտքը այնքան սոսկում պատճառեց Լէյլային, որ նա մոռացաւ ամեն բան, մոռացաւ գետնի վրայ փռուած եսթերին, մոռացաւ վախը և նորից բանալով դուռը, ներս վազեց: Սէյիդը, աչքերը արիւնոտած, ձեռքերը արիւնաթաթախ, դեռ

կանգնած էր սենեակի մէջ տեղ և խելագարի նման պտտցնում էր ձեռքում խէնջարը:

—Շուտ, շուտ փախիր, աղա, ասաց Լէյլան, թափ տալով նրա ուսը. տանը ոչ ոք չը կայ, ոչ ոք չը գիտէ, ոչ ոք չէ տեսել. անցիր, դռնապանը բնած է. բանալին պատից կախուած է, բաց դուռը և փախիր. ես ոչ որի չեմ ասի:

Արտասանելով այս խօսքերը Լէյլան յետ վազեց և մտնելով սենեակը, փակեց դուռը: Այդտեղ տեսնելով եսթերին ընկած, նա կռացաւ, ականջը դրեց սրտին և լսելով բաբախումն, վազեց ջուր բերելու:

Սէյիդն սթափուելով Լէյլայի խօսքերից, սկսեց քիչ քիչ վրայ դալ և գտնել իր պաղարունութիւնը: Նա մտաւ առանձնասենեակը, ուր լծացած արեան մէջ ընկած էր իմամ-Նուման. երբ նա վերցրեց մոմակալը նրան լաւ նայելու, նա յանկարծ նկատեց եսթերի վայր ձգած խէնջարը, տուփը և չարչաւը, որ անկման ժամանակ վրայից սլուել էր: Նրա դէմքը փայլեց ուրախութեամբ. «այժմ ազատուած եմ», չշնչաց նա, և վերցնելով փոքրիկ խէնջարը, որի փղոսկրեայ կոթը զարդարուած էր երրայրական նշանագրերով, նա կոխեց իմամ-Նումայի վէրքի մէջ. ապա սրբեց իր խէնջարը ընկած չարչաւով և դուրս գնաց: Թալարի մէջ նա կանգ առաւ, ականջ դրեց. ոչ մի ձայն, աղմուկ չէր լսուում. նա առաջացաւ, դուրս եկաւ նախասենեակը, մթութեան մէջ որոնեց կօշիկները, բայց չը գտաւ. դուլբայած՝ վազեց բակը և կամացուկ մտաւ դռան դուռից, ուր խումիացնում էր անուշ քնի մէջ ընկղմուած ծեր դռնապանը. ճարպէ մոմը մոմակալի մէջ, թախչայի վրայ դեռ չէր հանգած: Նա վերցրեց պատից կախուած բանալին, բացեց կամացուկ դուռը և յետեից ծածկելով, իրան գտաւ փողոցի մէջ ու ազատ շունչ քաշեց: Մի րոպէ էլ ականջ դրեց դռան, դեռ ոչ մի աղմուկ, ոչ մի շշուկ չը կար. «ուրեմն ոչ ոք ինձ չը տեսաւ, բացի այն սիրուն կնոջից. անշուշտ նա իմամ-Նումայի կանանց միջն էր, նա բար-

կացել էր, իբրեւ մուսուլմանուհի, որ իմամ ջուման մուռտառ ջհուդ աղջկան է սիրում: այդ պատճառով նա չի մատնի ինձ, ամենքը կը կարծեն, որ սպանողն ջհուդի աղջիկն է, ջհուդներն դարձեալ կը կրեն իրանց պատիժը, Եսթերն էլ կը գլխատուի: Այլը դուրս, չը կամեցաւ իմ կինս լինել, այժմ թող ստակի. ես վրէժս երկուսից էլ լուծեցի» — մտածում էր նա և հրճուանքից իրար քսում ձեռները:

Ապա շտապ քայլերով նա աներեւոյթ եղաւ թաղի ծուռ ու մուռ փողոցներում: Բայց նա սխալում էր. դարանամուտ եղած Սէլիմը տեսաւ, կամ աւելի շուտ, զգաց դռն բացուելը, նրա դուրս գալը, սակայն զարմացաւ, որ ոչ մի ձայն, ոչ մի շշուկ և ոչ մի աղմուկ չը լսուեց տնից: «Ուրեմն նա սիրտ չարաւ սպանել նրան, անիծեալ վախկոտ և վատ հոգի», միմիջաց նա: Նա հաւատացած էր, որ Լէյլան և Եսամանը, լսելով աղմուկ կը վազեն իմամ-ջումայի սենեակը, կը տեսնեն նրան և Եսթերին սպանուած ու աղաղակ կը բարձրացնեն, դռնապանը կը զարթնի, դրացիները նոյնպէս կը զարթնեն և սպանութիւնը կը յայտնուի: Զայրացած, յուզուած, որ իր վրէժխնդրութեան փափագը չը կատարուեց, նա իջաւ սաքուից ու քալեց դէպի դուռը, բայց յանկարծ յետ ընդգրկեց. դուռը նորից բացուեց փոքր ճռնչիւնով և մի նոր մարդ դուրս եկաւ. կիսաբաց դռնից միմի ազօտ լոյսը ընկնելով փողոցի մէջ, Սէլիմը կարողացաւ նկատել, որ դուրս եկողը Սլի-Հէյդար գերովիչն էր, յայտնի կախարգը և բժիշկը. օտնաբորիկ, զգգողուած մազերով, մի երկար մաշուած խալաթ հագին, նա կանգ առաւ փողոցում, դէս ու դէն նայեց և գողի նման պատերի տակով սկսեց գնալ: Սէլիմը կամեցաւ վազել և բռնել նրան, բայց մի այլ մտածմունք նրան դաժուած պահեց իր տեղում և նա կուշ եկաւ պատի տակին, որ դէրվիշը իրան չը տեսնի, թէեւ մթութեան մէջ անհր-նարին էր որ նա տեսնուէր: «Ուրեմն հասկանալի է, անշիւղը այս անիծեալ գերովիշին տեսել է թալարում,

կամ բակում և այլ եւս չի համարձակել ներս մտնել։
 Ինչու ուրեմն այսքան երկար ժամանակ մնաց նա ներսումն, մտածեց նա. այդ միտքը թոյլ չը տուեց նրան դերվիշի յետեւից ընկնել. ինչ հարկ կար դերվիշն իմանար, որ ինքն գիշերուայ այդ ժամին այդտեղ է եղել. չէ որ պէտք կը լինէր բացատրել, թէ ինչու է եղել այդտեղ։

Եւ սակայն դերվիշն ականատես էր եղել իմամ-ջումայի սպանութեան։ Երեկոյեան, բերելով իր պատրաստած մէջուներ իմամ-ջումայի համար, նա ստացել էր առատ վարձատրութիւն և դուրս գալով առանձնասենեակից թալարը, նա, յոգնած՝ քաշուել էր թալարի խցերից մէկը, վարագոյրով ծածկուած և այդտեղ պարզուել գորգի վրայ ու քնացել։ Սէյիդի արձակած աղաղակն և Եսթերի հարայ տալն արթնացրել էին նրան. քնաթաթախ, մթութեան մէջ նա առաջ ոչինչ չը հասկացաւ, բայց մի խռնչոց լսելով իմամ-ջումայի սենեակից, նա վեր կացաւ և կամացուկ դիմեց դէպի այն կողմն. կիսաբաց դռնից լոյս նկատելով, նա առաջացաւ. հրեց մի քիչ դուռը և սարսափահար եղաւ. նա տեսաւ իմամ-ջումային սպանուած, իսկ միւս սենեակում մի սէյիդ արիւնաթաթախ խէնջարը ձեռքին, վայրենի և զարհուրելի դէմքով։ Ինչ անել, եթէ ձայն տայ, մարդասպանը կարող է իրան ևս սպանել. վախեցած, շփոթուած, միայն ինքնապաշտպանութեան քնազդմամբ, նա կամայ, առանց շշուկի յետ դարձաւ ու նորից կծկուեց իր խուցում, աբան գլխին քաշելով. անցան մի քանի րոպէներ, սոսկալի րոպէներ, և երբ նա համոզուեց, որ ոչ մի ձայն չէ լսում, ոչ մի վտանգ չէ սպառնում իրան, նա նորից դուրս եկաւ, նորից նայեց առանձնասենեակը և տեսաւ, որ սոսկալի սէյիդը չը կայ. նա վազեց բակը. այդտեղ ևս ոչ մի շշուկ. հասաւ դաւիթը, տեսաւ դռնապանին քնած և դուռը կիսաբաց. նա հասկացաւ, որ մարդասպանը փախել է. աղաղակել, օգնութիւն կանչել՝ կը նշանակէր իրան փորձանքի մէջ ձգել. կարող էին իրան համարել մարդաս-

պան և ոչ որ չէր հաւատայ նրան, թէ առատ ոսկիները աղան ինքն է տուել իրան մէջունի համար. վերջապէս, ինչպէս բացատրել, թէ ինչու նա քնած է եղել թալարում: Դէրվիշն լաւ համարեց անշշուկ հեռանալ և ամեն բան թողնել Նախախնամութեան կամբին:

Երբ նա անհետացաւ, Սէլիմը առաջ գնաց. կամացուկ հրելով դուռն, մտաւ դաւիթը: Ծերունին շարունակում էր իր խումփոցը: Սէլիմը բարձրացրեց հարէմսանայի պարտէզը տանող մուտքի վարագոյրը. նա մտածում էր Վստնել պարտէզը, բայց չէ որ պարտիզից հարէմսանան տանող դուռն փակուած կը լինի. ինչպէս կանչել Եասամանին մի բան իմանալու, սոսկալի անորոշութիւնից դուրս գալու համար. բաղխել դուռը, կը նշանակէ արթնացնել և ուրիշներին ու վայր եկել նրան տարել է, եթէ նրան բռնեն իմամ-ջումայի հարէմսանայի պարտիզում: Նա կամենում էր դուրս գնալ, երբ յանկարծ նրա ականջին դիպաւ ոտնաքայլերի ձայն. երկու-երեք հոգի գալիս էին, մինը նոյն իսկ լացում էր. նրա սուր ականջը ճանաչեց Լէյլայի ձայնը. նա իսկոյն հանգցրեց մօմը և վարագոյրը բարձրացնելով առաջացաւ պարտիզի մէջ, ու կանգնեց մի ծառի տակ: Շուտով նա նկատեց Եասամանին մի մօմ ձեռքին, Լէյլային, որ Եսթերի թեւից բռնած՝ գալիս էին. վերջինս մեռելային դոյն ունէր. նա կարծում էր, որ սէյիդը դեռ վազ է տալիս իր յետեւից և կամենում է սպանել: Լէյլան շատ հեշտութեամբ կարողացաւ համոզել նրան, որ պէտք է փախչել, դնալ իր հրէաների մօտ, որտեղ նա ապահով կը լինի:

—Սյդ դուր եր, Լէյլա, Եասաման, առաջ գալով կամացուկ, ձայնեց Սէլիմը:

Եսթերը զարհուրած, ուզում էր պոռալ, բայց Լէյլան ձեռքով փակեց բերանը.

—Սուս, սուս, մի վախիր, Սէլիմն է, Սէլիմ չաթիրն:

Ապա Լէյլան մօտեցաւ Սէլիմին, բաշեց մի այլ ծառի տակ և յուզուած, ասաց.

— Այս ինչ արիր, Սէլիմ, սէյիդն սպանեց աղային:

— Սպանեց, կէս-ուրախ, կէս-զարհուրած, գրեթէ պոռաց Սէլիմը: Իսկ Եսթերը քնաց կենդանի. մենք կորած ենք:

— Ոչ, մենք փրկուած ենք, Սէլիմ, փառք տուր Աստուծուն, որ Եսթերն չէ սպանուած:

— Ինչպէս. չէ որ նա կը պատմի թէ ով սպանեց իմամ-ջումին և այն ժամանակ կարող է բացուել որ ես եմ գրգռել նրան, ճանապարհ ցոյց տուել:

— Ձէ, դու լսիր ինձ. Ալլահն երեւի այսպէս է կամեցել, որ այս խեղճ աղջիկն զոհ գնայ. դու նրան տար հրէաների թաղն, ես նրան համոզել եմ փախչել. ոչ որ չէ տեսել սէյիդին. երբ Եսթերն կը փախչի, մի քիչ յետոյ մենք հարա հուրայ կը գցենք, կը թափուեն, կը տեսնեն աղային սպանուած և ամենքն էլ կը կարծեն թէ սպանողն Եսթերն է եղել: Գուցէ նրան ներեն, երբ իմանան, որ աղան կամենում է եղել նրան զրկել կուսութիւնից. ես, Յասամանն էլ կը վկայենք. այդպիսով ոչ որ չի իմանայ, որ սպանողն սէյիդն է, դու էլ ապահով կը լինես: Եսթերի և ջհուգների խօսքին ոչ որ չի հաւատայ:

— Էֆէրիմ, Լէյլա. ես չէի կարծում այդքան խելօքն ես, միայն խեղճ Եսթեր. լաւ աղջիկ էր, բայց երեւի այդպէս է նրա ճակատին գրուած. թող օրհնեալ լինի Ալլահի կամքը:

— Դէ շուտ արա, տար նրան ջհուգների թաղը. ես նրան երգումն կը տամ որ ոչ սքի չասի, որ դու ես նրան տարել:

— Գնում եմ գնում, բայց մինչեւ չը թողնես այդ կարմիր շրթունքներիցդ մի տաք համբոյր բաղեմ, չեմ գնա: Ո՛հ, իմ աննման, նազանի Լէյլա, վերջապէս, մենք հասանք մեր մուրազին, վերջապէս, ես կը տիրա-

համ հօրս կալուածներին և հարստութեան և դու իմս կը լինես:

Եւ սիրահարների շրթունքները միացան ջերմ համբոյրի մէջ:

Մի քանի րոպէից յետոյ եսթերը, Եասամանի չարչաւն ձգած, Սէլիմի առաջնորդութեամբ, դուրս եկաւ դռնից և դիմեց հրէաների թաղն: Կէս ժամ յետոյ, Եասամանը և Լէյլա խանըմը մոմեր բռնած ձեռներին, դուրս վաղեցին հարէմխանայից և հարայ տալով զարթնեցրին ծեր դռնապանին ու ոտքի կանգնեցրին բոլոր դրացիներին:

— Ալլահ, Ալլահ, պողոպին դրացիները. իմամ-ջուման սպանուել է և ով է սպանել, մի մուռտառ, ջհուդաղջիկ: Մահ ջհուդներին:

Եսթերի խէնջարը և չարչաւն յայտնի ապացոյցներ էին:

Գիշերից չորս ժամ ¹⁾ անցել էր, երբ Եսթերը, անվտանգ, Սէլիմի առաջնորդութեամբ, հասաւ հրէական թաղը: Հասնելով սինագոգի առաջ, Սէլիմը երդունեցնել տուեց աղջկան, որ ոչ ոքի չի յայտնի, թէ ինքն առաջնորդել է նրան իմամ-ջումայի տնից: Սինագոգում լոյս էր երեւում. այդ նշան էր, որ ժողով կայ և հրապարակական աղօթք, ուրեմն իր հայր Բենիամինը և նշանած Սաւուղն եւս այդտեղ կը լինեն: Եւ արդարեւ, հրէաները ստանալով Ռեբեկայի բերած ֆիթվան, որով իմամ-ջուման անպարտ էր կացուցանում հրէաներին, ժողովել էին ցնծութեան տօն կատարելու, նրանք երգում էին սաղմոս. «Յնծացէք, արդարներ, ի Տէր, ուղիղներին է վայելում օրհնութիւն: Խոստովան եղէք Տիրոջ օրհնութեամբ, տաճանամեայ սաղմոսարանով սաղմոս երգեցէք նրան:

«Ամբարիշտները սուր հանեցին և լարեցին իրանց

¹⁾ Ժամը 11-ին:

աղեղները, որ խփեն աղբատին և տնանկին և սպանեն նրանց, բայց նրանց սուրն իրանց սրտի մէջ մտաւ և նրանց աղեղները փշրուեցին:

«Տէրը ոչնչացնում է հեթանոսների խորհուրդները, անարգում է ժողովուրդների մտածմունքները: Մեր օգնականը Տէրն է, նրանով են ուրախ մեր սրտերը, նա այց արաւ իր ժողովրդին, Իսրայէլին: Տէրը զօրութիւն կը տայ իր ժողովրդին»:

Այս ընդհանուր ցնծութեան չէր մասնակցում Սաւուղը. նա սրտում մահ էր զգում, միեւնոյն ժամանակ կատաղի զայրոյթ: Նա համոզուած էր—Ռեբեկայի հաղորդածները չէին կարողացել դրդուել նրա մէջ այդ համոզմունքը—թէ Եսթերը, կամենալով ազատել հօրը և իրան ու ժողովուրդը, ծախել էր իրան իմամշումային. նա այժմ միայն մի բան էր ուզում—տեսնել Եսթերին, մի անգամ համբուրել նրա մեղր շրթունքը, սուրը ցցել նրա սրտում և նոյն սրով սպանել իրան: Չը յադեցած տենչը, ցանկութիւնը, չը յադեցած սէրը լափում, տոչորում էր նրան: Հիւանդութիւնից ապաքինեցով, նա ամբողջ օրերով կարգում էր «Երգ երգոց»-ի այն գլուխը, ուր Սողոմոնը գովում է իր սիրուհուն և այդ նկարագրութիւնը համեմատում էր Եսթերի գեղեցկութեան հետ:

«Դու գեղեցիկ ես, ով ընկերուհիս, գեղեցիկ. աչքերդ աղանու աչքերի նման են. վարսերդ Գաղաադի լեռներից իջնող այծերի երամակների նման. ատամներդ լուացարանից դուրս եկող խուզած հօտի նման են. շրթունքներդ՝ որդան կարմրի թելի նման և բերանդ՝ վայելուչ, կիսած նռնի նման: Զուլստ ստինքդ՝ նման է մի ջուլստ ուլերի, երկուորեակ այծեամի, որ արածում են շուշանների մէջ: Մեղրախօրիսխ է կաթում շրթունքներինցդ, ով իմ հարս. մեղր ու կաթ կայ լեզուիդ տակին և հանդերձներիդ հօտը՝ կնդրկի հօտի նման: Փակեալ պարտէզ է իմ քոյր հարսը, փակեալ ակն է, կընքեալ աղբիւր է. նարգոս և բրբում, խունկեղէզն ու

կինամոն, զմուռս և հալուէ, բոլոր գլխաւոր բուրմունքներով:

Սաւուղը գրեթէ խենթանում էր, երբ մտածում էր, որ այդ փակեալ պարտէզը պէտք է բացուի մի զգուշի, ծերունու առաջ, որ այդ փակեալ ակնը, կընքեալ աղբիւրը ուրիշը պէտք է վայելէ, այն ևս ով, մի մուսուլման, մի փտած կրօնաւոր: Ոչ, ոչ, մեղաւոր է Եսթերը. նա պէտք է սպանէր իրան, թոյն խմէր և այդ անարգանքը յանձն չառնէր: Նա ինձ չէ սիրում ուրեմն — գալարւում էր դառն մտածմունքների և հոգեկան տանջանքների մէջ խեղճ սիրահարը:

Նա չը կարողացաւ այլ ևս դիմանալ, լսելով իր հայրենակիցների փառաբանական սաղմոսը, որի ամեն մի խօսքը ասեղի նման ծակում էր նրա սիրտը:

— Բաւական է, լռեցէք. դուք փոխանակ լացելու, ուրախանում էք, դուք, որ գիտէք, թէ ինչ անարժան և անարգ գնով ձեռք է բերուել այդ Ֆիթվան: Դուք ուրախանում էք մեր աղջիկներից մինի բռնաբարութեամբ և խայտառակութեամբ:

— Եսթերը զոհեց իր անձը ժողովրդի համար, փրկեց Իսրայէլը. Եհովան կը ների նրան և դու զուր ես ամբարշտութեամբ ընդդիմանում ճակատագրին, խստութեամբ պատասխանեց ըստիներին մինը:

Յանկարծ կանանց դասից մի ձայն պոռաց.

— Ահա և Եսթերը:

Զարմացման աղաղակներ բարձրացին ամեն կողմից:

— Այո, ահա և ես. օրհնեալ է Եհովան, որ ազատեց ձեզ և ինձ. ալէլուիա, ալէլուիա նրան, արտասանեց Եսթերը՝ դեռ գունատուած յուզմունքից և փոքր ինչ առաջ կրած սարսափից:

Սաւուղը այլ ևս չը կարողացաւ համբերել Մի ոստիւնով ցայտեց, արձանացաւ Եսթերի առաջ և հանելով դօտու մէջ թաքցրած մի կեռ դաշոյն, պոռաց.

— Անզգամ աղջիկ, դու դեռ համարձակում ես երեւալ այստեղ պոռնկութեան նշանով, երբ ճմլուել են

ըս ծծերը, երբ շօշափուել են քո կուսութեան ստինքները:

Եւ նա բարձրացրեց դաշոյնը, բայց հանդիպելով Եսթերի նայուածքին, որ վայլում էր անմեղութեան, անարատութեան վայլով, նա ճնշուեց այդ նայուածքից, թուլացաւ և դաշոյնը ընկաւ նրա ձեռքից:

— Դու զուր ես մեղադրում ինձ Սաւուղ, ասաց, յորդ արտասուր թափելով Եսթերը. ես անմեղ եմ, և ես սպանած կը լինէի ինձ առաջ քան մինը յանդգնէր շօշափել իմ ստինքները:

Եւ նա յուզուած, խոցուած անարդար վիրաւորանքից, սկսեց պատմել իմամ-Նումայի տան անցածը:

Սարսափ, զարհուրանք պատեց ամենքին:

— Վայ մեզ, վայ մեզ, աղաղակեցին բարբրները և ծերունիները. Իսրայէլը կորած է այժմ:

Առանց ուշ դարձնելու այդ ողբին, Սաւուղը, ուրախացած, առանց մտածելու, որ օտնակոխ է անում աւանդական սովորութիւնը, առանց ամաչելու և քաշուելու, փաթաթուեց Եսթերի վզով և, համբուրելով նրա ճակատը, ասաց.

— Ներիր, ներիր, իմ Եսթեր, հոգիս, ես խելագարուած էի. վիշտը կասկած էր մտցրել սրտիս մէջ:

Եսթերը, շառագունած ամօթից, հրեց Սաւուղին և դառնալով ծերունիներին, ասաց.

— Բայց ինչու կարծում էք որ մեզ վտանգ է սպառնում. հօ ես չեմ սպանել իմամ-Նումային, իրանց սէյիդն է սպանել, իսկ իմամ-Նուման մեզ ֆիթվայ է տուել:

— Ով կը հաւատայ մեր խօսքին:

Եւ հրամայելով լռութիւն պահպանել, ծերունիները հրամայեցին Եսթերին մանրամասն պատմել անցքը: Պատմութեան ժամանակ նա ձեռքը տարաւ ծոցը, որ հանի խէնջարը և տուփը և առաջին անգամ նկատեց նրանց աներեւոյթանալը. այժմ միայն յիշեց, որ վեր կենալիս բաց էր թողել իմամ-Նումայի սենեակում. նա յիշեց

նոյնպէս, որ չարչաւն թողել էր այնտեղ և Եասամանի չարչաւն էր ձգել: Վերահասու լինելով բոլոր այդ մանրամասնութիւններին և իմանալով, որ բացի Լէյլա խանըմից ոչ ոք չէ տեսել սէյիդին ու իմամ-Նումայի տան մէջ դեռ ոչինչ չը գիտէին մինչեւ Եսթերի փախչելը, ծերունիները միաբերան աղաղակեցին.

—Վայ մեզ, վայ մեզ, մենք կորած ենք: Հիմա սպանութիւնը յայտնուած կը լինի և որովհետեւ Եսթերը փախել է ու նրա չարչաւն ու խէնջարը այնտեղ գտած կը լինեն, ուստի և ամենքը կ'ասեն, որ Եսթերն է սպանել ու փախել մեզ մօտ: Մենք կորած ենք. անխուսափելի է այլ ևս ջհուդ-բուշանը:

—Բայց չէ՞ որ Լէյլա խանըմը գիտէ, որ մարդասպանը սէյիդն է:

—Լէյլա խանըմը չի տաի, կամ նրան թոյլ չեն տայ տաի, որորհետեւ մուսուլմանների համար խայտառակութիւն կը լինի:

Տիրեց ընդհանուր յուզմունք: Յանկարծ սինագոգի դուռը բացուեց և մի քանի հրէաներ սփրթնած, դողդոջուն ներս մտան, երկու հայ երիտասարդների հետ:

—Մեր տունը բանդուեց, ինչ էք նստել, գլխներիդ ճարը տեսէք:

Հայերը պատմեցին, որ իրանք մի քանի հաշիւների կարգադրութեան համար սաղրազամի տունն էին գնացել և երբ մի ժամ առաջ դուրս էին գալիս, մի իրարանցում տիրեց և ֆէրրաշներ, սէյիդներ, մօլլաներ ներս վազելով դուռում էին, թէ իմամ-Նումային սպանել է ջհուդ աղջիկն ու փախել: Լսելով այդ, նրանք վազեցին եկան իմաց տալու. անկասկած, առաւօտեան երբ լուրն տարածուի քաղաքում, խուժանը թափուելու է հրէաների թաղի վրայ և ջհուդ-բուշան են սարքելու: Քանի որ դեռ գիշեր է և բաւական ժամանակ կայ, պէտք է պաշտպանութեան միջոցներ որոնել, պատրաստուել:

Հայերի բերած լուրը ընդհանուր սարսափ տարա-

ծեց: Լաց, ճիչ, սուգ-շիւան պատեց ամեն կողմ. կանայք ահագին վայնասուն բարձրացրին և սկսեցին պատռել օձիքները, խփել կուրծքը: Ծերունիները և բարեինները խորհուրդ կաղմեցին, կշռելով վերահաս վտանգի բոլոր հետեւանքները և կարեւոր կարգադրութիւններն արին, Պէտք էր անմիջապէս մի քանի աղսախկալ¹⁾ ուղարկել սադրազամի մօտ, նրան պատմել գործի էութիւնը ու խնդրել զօրք ուղարկել թաղն պաշտպանելու: միւս կողմից, որովհետեւ այդ օգնութեան վրայ շատ յոյս չէ կարելի դնել, նոյն իսկ եթէ զօրք ուղարկուի—որ շատ կասկածելի է—պէտք է անմիջապէս ամեն մարդ իր տան մէջ ունեցած թանկագին իրերը՝ փող, զարդ, բարեղէն, շալեղէն բերի սինագոգը՝ թաքցնելու ստորերկրեայ գաղտնարանում, կամ ով կարող է և միջոց կայ, տանի պահ տայ հայերին, գաբըրներին և եւրոպական դեսպանատներին: Տան մէջ պէտք է թողնել ծանր կահ կարասիք, պղնձեղէն, դռները պէտք է պինդ ամրացնել, բայց որ ամենագլխաւորն է—պատուիրում էին ծերունիները—ի սէր Եհովայի, յանուն Տապանակի երդուեցնում ենք երիտասարդներին, որ զէնք չը գործածեն. աւելի լաւ է մի քանի հոգի զոհուեն, քան ամբողջ ժողովուրդը, որովհետեւ զէնքի գործածութիւնը առաջ կը բերի հրէաների ամբողջական ջնջումն: Ապա ծերունիները պատուիրեցին, որ կանայք և աղջկերքը բոլորն հաւաքուեն սինագոգում, թաղի կենտրոնը, իսկ տղամարդիկ պաշտպանեն տները, բայց Եսթերին անկարելի է թողնել սինագոգում, որովհետեւ նրան, երևի, իշխանութիւնը կը պահանջի և և ոչ ոք էլ չէ կարող թաքցնել նրան իր տան մէջ, որովհետեւ նրա պատճառով կարող են ամբողջ տունը քանդել:

—Եսթերը պէտք է չունի ոչ ոքի պաշտպանութեան, նա իմ նշանածն է, ես կը պաշտպանեմ նրան և որպէս

1) Ծեր:

զի կարողանամ տանել իմ տունը, խնդրում եմ այս րոպէիս իսկ կատարել և օրհնել մեր ամուսնութիւնը:

Եւ արտասանելով այս խօսքերը, Սաւուղը բռնեց Եսթերի ձեռքից ու երկուսն միասին չոքեցին խախամի առաջ: Քահանան օրհնեց նրանց պսակը և երկու սիրահար ամուսնորդ շտապով հեռացան սինագոգից. նրանց հետեւեց ծերունի Բենիամինը:

Արշալոյսը նոր էր ծագում, երբ իմամ-Ջումայի սպանութեան լուրը հրէայ աղջկայ ձեռքով արդէն տարածուել էր Թէհրանում: Այդպիսի սոսկալի յանդգնութիւնը—մուսուլման քահանայապետի սպանութիւնը անարգ, արհամարհուած ջհուդի ձեռքով—այնքան անակնկալ էր, որ շատերը չէին հաւատում: Ամենքը շտապում էին գնալ նամազները կատարել մզկիթներում, որպէս զի այդտեղ իմանան մանրամասնութիւնները: Մզկիթները լի էին բաղմունքամբ, ամեն մի ամբիոնի վրայ մի մօլլա կամ սէյիդ գրգռում էր ամբոխը՝ օրինակելի կերպով պատժել մուստառ ջհուդներին, նրանց եօթը պորտը անխճել, որ եօթը պորտ յիշեն այդ պատիժը:

—Ջհուդ-բուշան, ջհուդ-բուշան, աղաղակում էր ամբոխը. սալաւաթ, սալաւաթ:

Եւ կաղմուծում էին խմբեր. խանութները չէին բացւում. ստահակ մանուկները վաղելով փողոցներում, պռուում էին. «Ջհուդ-բուշանի գնանք, ջհուդ-բուշանի»: Ամեն մարդ վազում էր տունը և մի գործիք վերցնում. բահ, կացին, երկաթէ ձող, թուր, խէնջար, հրացանինչ որ ձեռքն էր ընկնում: չէին մոռանում տոպրակ, քսակ, չուալ եւս վերցնել՝ առատ աւար բերելու սրուած ախորժակով:

Լճացած խաղաղ կեանքը ալեկոծուել էր, երեկուայ ահաբեկուած ամբոխը այսօր սրել էր ատամները և գնում էր մի նոր թամաշայի—աւերելու, կողոպտելու, սպանելու, յանուն կրօնի, յանուն հաւատի պաշտպա-

նութեան: Լսում էր հեռուից գոռացող հեղեղի աղմուկը և ամենք զգում էին, որ ոչ մի ամբարդակ կարող չէ այդ հեղեղի առաջն առնել. նա պէտք է կատարէ իր աւերիչ դործը, հիմնայատակ անէ ամեն ինչ, որին կը հանդիպէ իր ճանապարհին: Ինչպէս կարող են գիմադրել այդ կատաղած հեղեղին խեղճ հրէաները, մի փոքրիկ հօտ ոչխարների, շրջապատուած գիշատիչ գազաններով, իսկ մոլեռանդութիւնը գիշատիչ էր դարձնել նոյն իսկ ճնշուած հարստահարուած գիւղացուն:

— Սալաւաթ, սալաւաթ, պոռում էր ամբողջը:

Եւ մոլեռանդ քարոզիչները գոռում էին.

— Մուսուլմաններ, վրէժ, վրէժ առէք մուռտառ, անհաւատ ջհուդներից:

Այդ քարոզիչների և դրդողների մէջ աչքի էր ընկնում մարդասպան սէյիդը, վառուած վրէժխնդրութեան ծարաւով և յուսալից, որ նորից ձեռք կը ձգէ իր որսին: Նա հաւատացած էր, որ ոչ ոք չի իմանայ իր ոճրագործութիւնը, բանի որ միակ վկան՝ իմամ-շումայի կինը պահելու է լռութիւն, բայց եթէ նոյն իսկ յայտնուի որ ինքն է սպանել, նա յոյս ունէր արդարանալ նրանով, որ ջհուդ աղջիկն խելքից հանել էր կրօնապետին հմայքով և կախարդութեամբ և կրօնապետը դաւաճանել էր մեծ մարդարէի օրէնքին. նա կաղմակերպում և զինաւորում էր խմբեր և մի խմբի առաջնորդութիւնն ստանձնելով, ոգեւորում էր նրան առատ և հարուստ աւարի խոստումներով:

— Զհուդ-բուշանի գնանք, ջհուդ-բուշանի գնանք, — [Թնդում էր Թէհրանի մի ծայրից միւսը:

Եւ ամբոխային հեղեղը հօսեց դէպի հրէաների թաղը: Նա նմանում էր քաղցած գայլերի փոհմակին, որ հեռում մսի հօտ է առել և վազում է, աչքերը պոսպրդան, երախը լայն բացած: Մի քանի Ֆէրրաշներ և մօտ յիսուն սարբաղներ, որոնց Բէգլար-բէգին ուղարկել էր, սադրաղամի հրամանով, պաշտպանելու հրէական թաղը, չէին կարող, ի հարկէ, այդ հեղեղի առաջն առ-

ներ և բաւական էր մի երկու ծերունի մօլլաների յոր-
դորը և կոչը նրանց մուսուլմանական զգացումներին,
որ նրանք միանային ամբօխին և նրա հետ մասնակցէին
աւարառութեան ու յարձակման: Մուսուլման սարքազը
պարտաւոր չէ ամենեւին պաշտպանել քաֆիրներին մու-
սուլմանների դէմ. այդ մտքին շատ վերմ կողմնակից էր
ներքինապետը, որ եկել էր սադրազամի մօտ և յոր-
դորում էր նրան թողնել ժողովրդին՝ կատարել իր
պարտքը:

Հրէայ ազսախկանները, որոնք հազիւ կարողացել
էին լուսածագին ներկայանալ սադրազամին, որքան եր-
դուեցին, պնդեցին, որ սպանողն Եսթերն չէ, այլ սէ-
յիդը, որքան աղաչեցին ստուգել, բննել դործը, բայց
չը կարողացան համոզել և աւելի սաստիկ կատաղեցրին
ներքինապետին.

— Լուեցէք, մուռտառ ջհուդներ. դուք դեռ կամե-
նում էք կեղտոտել մեր սուրբ կրօնապետին. ձեր լե-
զուն պէտք է կտրել:

Վախեցած՝ հրէաները լուեցին: Սակայն մի անակըն-
կալ օգնութիւն՝ սիրտ տուեց հրէաներին: Սենեակը ներս
մտաւ Ալի-Հէյդար դէրվիշը, սադրազամի հին ծանօթը
և բարեկամը: Դէրվիշը դաւուդի¹⁾ էր ծածուկ. նա
սոսկացել էր, տեսնելով թէ ինչ մեծ վտանգի են ենթար-
կուել խեղճ հրէաները և երբ նա լսեց մզկիթի առաջ
երիտասարդ սէյիդի բարոզը, նա իսկոյն ճանաչեց
մարդասպանին: Նա վճռեց այլ ևս լուռ չը մնալ ու
շտապեց սադրազամի ապարանքը: Այդտեղ նա պատ-
մեց սադրազամին և ներքինապետին իր տեսածը և
յայտնեց, որ հրէաները անմեղ են: Ներքինապետը
դարձեալ չէր ուզում հաւատալ. նա գոռաց, որ դէր-
վիշն ամբողջով հարբած է եղել և զառանցել է, բայց
սադրազամը, որ արդէն մեծ կասկածներ ունէր և շատ

¹⁾ Մի աղանդ է, Դաւիթ մարգարէին հետևողներ:

անհաւանական էր գտնուում Եսթերին վերագրած յանցանքը, ճանաչում էր դէրվիշին ճշմարտախօս մարդ, իսկոյն կանչել տուեց Բեգլար-բէգուն, պատմեց դէրվիշի վկայութիւնը և հրամայեց հարցաքննել Լէյլա խանըմին: Վերջինս ստիպուեց խօստովանել, որ սպանողն սէյիդն է, բայց ինքն վախեցել է յայտնել, որպէս զի իմամ-շումայի անունը չարատաւորութիւն Սէյիդի թողած կօշիկներն ևս գտնուեցան, միայն անկարելի եղաւ իմանալ, թէ ինչպէս է մտել սէյիդը թալարը և թագնուել: Անմիջապէս հրաման տրուեց բազմաթիւ զօրք ուղարկել հրէական թաղի պաշտպանութեան համար, բայց արդէն շատ անագան էր....

Ձհուդ-բուշանը վաղուց սկսուել էր: Մէքանի տներ արդէն աւերուել էին, գոյրը աւարի առնուել: Ամբոխը, արդէն արիւնի հոտ առած, սկսել էր կատաղել. երկու-երեք ծերունի հրէաներ, որոնք փորձեցին ընդդիմանալ և թոյլ չը տալ, որ գինու կարամները ջարդ ու փշուր լինեն, վիրաւորուեցին, իսկ մի քանի երիտասարդներ, որոնք աշխատեցին փայտերով պաշտպանուել, երկաթի ձողերի հարուածներով սպանուեցին: Ամենից կատաղին այն խումբն էր, որին առաջնորդում էր երիտասարդ սէյիդը, բուն ոճրագործը. նա աշխատում էր լուպէ առաջ հասնել Սաւուղի տան, որովհետեւ Բենիամինի տունը թափուր գտնելով, նա հասկացել էր, որ Եսթերը նշանածի տանն է պատսպարուած: Եւ երբ նա հասաւ Սաւուղի տան, ուրախութիւնից ոռնաց. կրտուրի վրայ կանգնած էր ¹⁾ Սաւուղը մի քանի երիտասարդների հետ, ոտքից գլուխ զինաւորուած. տունը, ինչպէս երեւում էր, ամրացրած էր: Եւ արդարեւ, Սաւուղը, իր մի քանի ընկերների օգնութեամբ, ամբողջ գիշերը աշխատել էր և պաշտպանողական միջոցներ ձեռք առել: Բոլոր նրա աղաչանքը, պաղատանքը

¹⁾ Պարականտանում կտուրները հարթ են և նրանց վրայ ամառները քնում են ու ճեմում:

Եսթերին, որ նա թաքնուէ մի հեռու տեղ, անօգուտ էին անցել. Եսթերը վճռողաբար յայտնել էր, որ կամենում է իր ամուսնու հետ ապրել կամ նրա հետ մեռնել և չէ կամենում իր պատճառով ուրիշներին վտանգի ենթարկել:

Բարեբախտաբար, տունը այնպիսի դիրք ունէր, որ կտրից կտրելի էր երկար ժամանակ պաշտպանուել և յետ մղել ամեն կողմից յարձակումը: Տան դուռը պինդ ամրացրին երկաթներով և քարերով. կտուրի վրայ քարեր կուտեցին, երկու մեծ կաթսայ դրին և ջուր եռացրին, ինչպէս և իւր, փայտեղ դիզեցին: Եսթերը ամուսնու կողքից չէր հեռանում: Նա եւս մի նոր կէռ դաշոյն էր խրել դռու մէջ: Պաշտպանողները պատնէշ էին շինել որի յետեւ կարող էին թաքնուել:

Վերջապէս, ամբոխը հայհոյանք, աղաղակ արձակելով, մտեցաւ Սաուղի տան: Հաղիւ սէյիդը նկատեց Սաուղին և նրա կողքին Եսթերին, պռապ:

— Մուսուլմաններ, ահա այս շան աղջիկն է սպանել մեր սուրբ կրօնապետին և այս շան լակոտը յափըշտակել է նրան ու շնացել նրա հետ:

— Սուտ է, անօրէն սէյիդ, գոռաց վերեւից Սաուղը, իմամ-ջումին դու ես սպանել, երբ նա կամենում էր բռնաբարել սրան. սա իմ կինն է, օրինաւոր կինը:

— Մահ, մահ մուստաու ջհուդներին, ոռնաց ամբոխը:

Եւ սոսկալի հարուածները տեղացին դռան դէմ, բայց յանկարծ վերեւից, կտուրից թափուած եռացող ջուրը յետ մղեց ամենքին.

— Վայ երեսոյն ալուեց, վայ խաշուեցի, լսուեցին ողբալի ձայներ:

— Միթէ մուստաու ջհուդները պէտք է մեր առաջն կտրեն. փշրեցէք այս դուռը, ինչ տղամարդիկ էք, պռապ սէյիդը:

Եւ ամբօխը նորից մօտեցաւ դռան ու կացնի հարուածներով փորձեց փշրել դռուը:

Վերելից մի բանի քարեր թափուեցին և վիրաւորեցին մի բանիսին:

— Զեղ շան պէս կը սատկեցնեմ, պոռաց Սաւուղը, եթէ յետ չը դառնար:

Բայց ամբօխը կատաղել էր. դռուը արդէն սկսել էր շարժուել կացինների հարուածների տակ: Մի աման եռուն իւղ թափեց Եսթերը և կռացաւ, այն միջին, որ ներքեւում, շատերը կսկիծից խանչում էին, ու Սաւուղը, գլուխը հանելով պատնէշի յետեւից, կամեցաւ յետ քաշել Եսթերին, սէյիդը, մի զինուորի հրացանը խլելով, ուղղեց Սաւուղին. հրացանը թնդաց և արիւնլուայ Սաւուղը յետ ընկաւ կտրի վրայ:

Ամբօխը ուրախութիւնից սոսկալի ոռնոց արձակեց. դռուը ընկաւ հարուածների տակ և խուժանը թափուեց տան բակը: Սկսեցին ամեն բան ջարդ ու փշուր անել. մի մասը վազեց սէյիդի առաջնորդութեամբ դէպի այն սանդուխները, որոնցով բարձրանում էին կտուրը: Սրա դռուն թէև նոյնպէս ամրացրուած էր, բայց, ի հարկէ, երկար դիմանալ չէր կարող:

Եսթերը, համարեա խելագար, ընկաւ ամուսնու վրայ. Սաւուղը դեռ չնչում էր. «փախիր, փախիր, Եսթեր, ազատիր բեզ»: Այս խօսքերը սթափեցրին երիտասարդ աղջկան. նա նորից կռացաւ, համբուրեց Սաւուղին և շշնջաց. «ես կը դամ բո յետեւից. այնտեղ, երկնքում, մենք կ'ապրենք, բայց ես դեռ պէտք է վըրէժդ առնեմ»:

Եւ նորից մի համբոյր դրոշմեց ամուսնու շրթունքներին:

— Իմ հոգեակս, իմ թագ ու պարծանքս, եղան Սաւուղի վերջին խօսքերը: Նա աւանդեց հոգին:

Հարուածները կտրի դռան սկսուեցին. լսում էր սէյիդի կատաղի ոռնոցը: Եսթերը այդ ձայնից

ծլունկ եղաւ, հանեց խէնջարը ու կանգնեց դռան առաջ:

Դուռը սոսկալի շառաչունով վայր ընկաւ և երեւաց սէյիդի գաղանացած դէմքը, կացինը ձեռքին: Մի ակնթարթում եսթերը թռաւ վրան, խրեց խէնջարը նրա կուրծքը և երբ սէյիդը յետ յետ գնալով, ընկաւ իր յետեւից եկողների վրայ, որոնք սկսեցին գլորուել սանդուղներով, եսթերը դարձաւ Սաւուղի գիակի մօտ և «ահա ես էլ գալիս եմ քեզ հետ, իմ աննման, սրախ հատոր, Սաւուղ», մրմնջալով, արիւնաթաթախ խէնջարը խրեց իր կուրծքը ու ընկաւ Սաւուղի վրայ:

ՇԱՀՐԻԱՐ

Վ. Ե Ր Զ